JEAN DUBUFFET

Boğucu Kültür

DOST

Dubuffet, Jean
Boğucu Kültür
ISBN 975-298-167-4 / Türkçesi; İsmet Birkan / Dost Kitabevi Yayınları
Haziran 2005, Ankara, 90 sayfa
Sanat-Sanat Kuramı-Kültür Çalışmaları

BOĞUCU KÜLTÜR

Jean Dubuffet

DOST
kitabevi

ISBN 975-298-167-4

Asphyxiante culture
JEAN DUBUFFET

© Les Editions de Minuit, 1986

Bu kitabın Türkçe yayın hakları
Dost Kitabevi Yayınları'na aittir.
Birinci Baskı, Haziran 2005, Ankara

Fransızcadan çeviren; İsmet Birkan

Teknik hazırlık, Ferhat Babacan - Dost İTB
Baskı ve cilt, Pelin Ofset Ltd. Şti., Ankara

Dost Kitabevi Yayınları
Meşrutiyet Cad. No: 37/4 Yenişehir 06420 Ankara
Tel: (0312) 435 93 70 • Faks: (0312) 435 79 02
www.dostyayinevi.com • bilgi@dostyayinevi.com

Kafaları koşullandırma günümüzde o dereceye vardı ki, Racine'in bir trajedisine ya da Raffaello'nun bir tablosuna pek değer vermediğini itiraf eden bir kişiye rastlamak son derece nadir bir olay. Aydınlar arasında da, tıpkı ötekiler arasında olduğu gibi. Hatta bu mitsel değerlerin en militan savunucularının bu ötekiler arasından, Racine'den tek satır okumamış ve Raffaello'nun bir tablosunu bile görmemiş insanlar arasından çıkması da dikkat çekicidir. Bazı durumlarda aydınlar bu değerleri sorgulamaya daha hazır olabilirlerdi, fakat, mitlerin saygınlık düzeyi bir kez düştü mü kendi yetkelerinin de tutunamayacağından korkarak, buna cesaret edemiyorlar. Sahtekâr oluyorlar ve bunu kendilerinden saklamak için kendi kendilerine hile yapıyorlar, –aslında pek de meraklısı olmadıkları– böyle eskimiş klasik eserler karşısında büyük heyecan duyduklarına kendilerini inandırmaya çalışıyorlar. Buna çabalaya çabalaya, sonunda iyi kötü bu heyecanı yakalamayı başarıyorlar – ya da bunu yaptıklarına kendilerini inandırmayı...

Mobilya konusunda, eski modalara yanaşmak, ince beğeni yerini tutuyor. Taşra burjuvaları evlerindeki Louis-XIV, Louis-XV, Louis-XVI modeli koltuklarla koltuklarını kabartıyorlar. Yavaş yavaş bunları birbirinden ayırt etme yollarını öğrenmeye başlıyor ve arkalığın ipek kaplamasının aynı devre ait olmadığını görürlerse çığlığı basıyorlar; böylece kendilerini sanatçı olarak gösterdiklerine kesinlikle inanıyorlar. Kafes doğramalı pencereleri, geç dönem ojivali ve Rönesans başlarına ait eserleri gördüklerinde tanıyabiliyorlar. Bu güzel bilgilerin, kendi sınıflarının korunmasına haklı gerekçe oluşturduğundan da hiç kuşkuları yok. Avam tabakasını buna inandırmaya uğraşıyorlar; sanatın, yani evlerindeki koltukların, yani koltuk arkalıklarının hangi ipekle kaplanmasının uygun olacağını bilen burjuvaların, korunmasının ne denli gerekli olduğuna ikna etmeye çalışıyorlar.

İlk enformasyon bakanlığı İngiltere'de, savaş esnasında, halka verilecek bilgileri çarpıtmanın yararlı olduğunun anlaşıldığı bir sırada kuruldu. Artık, bütün devletler bu örneği izleyeli beri, ortada enformasyon kalmadı. İlk kültür bakanlığı birkaç yıl önce Fransa'da kuruldu, ve aynı sonucu verecek, hatta verdi bile: bu zaten istenen sonuç, yani özgür kültürün yerine çarpıtılmış bir "vekil-kültür" ikame etmek; bu [resmi kültür] antibiyotikler gibi etki yapacak, eldeki alanın bütününü işgal ederek, başka herhangi bir şeyin yetişmesi için küçücük bir parça bile bırakmayacak.

Kültür sözcüğü iki ayrı anlamda kullanılıyor; bununla ya geçmişin eserlerinin bilgisi kastediliyor (ayrıca, asla unutmayalım ki, bu "geçmişin eserleri" kavramı da tamamıyla hayal ürünüdür, zira bunların günümüze dek korunabilmiş olan bölümü, çeşitli çağlarda aydınların kafasında öne çıkan modalara göre yapılmış gayet dar kapsamlı ve tarafgir bir seçkiden ibarettir), ya da, daha genel olarak, düşünsel etkinlikler ve sanatsal yaratı olgusu. Sözcüğün

bu çifte anlamlılığından yararlanılarak, insanlar eski eserlerin (en azından aydınların kalburunun üstünde kalmış olanların) bilgisiyle, düşüncenin yaratıcı etkinliğinin bir ve aynı şey olduğuna inandırılmaya çalışılıyor.

Aydınlar egemen sınıfın ya da o sınıfta yer kapma özlemi çekenlerin saflarından çıkıyor. Gerçekten de, aydın, entellektüel, sanatçı, [bu niteliğiyle] kendisine egemen sınıfın üyeleriyle eşitlik getiren bir san kazanıyor. Molière kralla birlikte yemek yiyor. Sanatçı, tıpkı manastırın başrahibi gibi, düşeslerin konaklarına davet ediliyor. Acaba, diyorum kendi kendime, bu ayrıcalık kaldırılsaydı sanatçıların sayısı hemen ne denli felaket bir oranda düşerdi? Sanatçıların, kendilerini bu nitelikleriyle tanıtmak ve sıradan insanlardan farklarını iyice vurgulamak amacıyla (girip çıktıkları çeşitli kılıklarla ve özgülleştirmeye çalıştıkları davranışlarla) gösterdikleri özen ve çabayı görmek yeter bunu tahmin etmek için.

Burjuva sınıfının, o sözde kültürü (bu adla yaldızladığı göz boyayıcı ıvır zıvırı) nedeniyle korunmaya hak kazanmış olduğuna kendisini ve herkesi inandırmaya çalışması gibi, Batı dünyası da kendi emperyalist açgözlülüğüne gerekçe olarak, zencilere Shakespeare'i ve Molière'i tanıtmanın ivediliğini öne sürüyor.

Kültür, vaktiyle dinin tuttuğu yeri alma yolunda. Tıpkı din gibi şimdi onun da rahipleri, peygamberleri, azizleri, yetkililerden oluşan organları var. Taç giymeye göz diken fatih, artık halkın önüne yanında piskoposla değil, Nobel ödüllülerle çıkıyor. Yolsuzluğa batmış senyör, günahlarını bağışlatmak için, artık tekke değil müze kuruyor. Artık seferberlikler de kültür adına yapılıyor, haçlı seferleri de kültür adına düzenleniyor. "Halkların afyonu" rolünü oynamak da artık ona düşüyor.

Kültür mitosu, herhalde "halk içinde bu derece muteber" olduğundan olacak, devrimlerden sonra da canlı kalıyor. Burjuva sınıfına ve Batı emperyalizmine bu denli içten bağlı olan bu mitosu zararlı ilan etmeleri beklenebilecek devrimci devletler de, aksine, onu koruyor ve kendi çıkarları yolunda kullanıyorlar. Bunda yanlış yapıyorlar bana kalırsa, zira kültür kendisini yaratmış olan burjuva sınıfını er ya da geç geri getirecektir. Batılı burjuva sınıfından ancak sözde kültürünün maskesini indirerek ve mitselliğini ortaya çıkararak kurtulunabilir. Bu "kültür" her yerde onun başlıca silahı ve Truva atıdır.

Devlet dirijizmi kültüre, eski devir Kilise'sinin o güzel hiyerarşik biçimini vermek niyetinde görünüyor: *dikey* boyutta, iyi yapılanmış bir piramit. Oysa yaratıcı düşünce, bunun tam aksine, asıl *yatay* boyutta çoğalma şeklinde, sonsuzca çeşitlenmiş bir kaynaşma ortamında sağlık ve güç kazanabilir. Bu çoğalma sürecinin önünde, büyük yetkili rütbesine çıkarılan ve üstün niteliklerine inandırmak için halkın kafası şişirilen birkaç kendini beğenmişin yararlandığı toplumsal saygıdan daha kötü engel yoktur. Ve bu yapılandan daha kısırlaştırıcı, sıradan insanı kendi hesabına düşünmekten caydırıcı, kendi yeteneklerine olan tüm güvenini yitirtici bir etkinlik de yoktur. Ayrıca, sanattan tiksindirici de, çünkü bu yüzden sanatın, devlet dirijizminin, başka deyişle polisin hizmetinde bir sahtekârlıktan başka bir şey olmadığı fikrine kapılacaktır.

Ben bireyciyim, yani birey olarak işlevimin, toplumun iyiliği gereği getirilecek her çeşit zorlama ve kısıtlamaya karşı çıkmak olduğunu düşünüyorum. Bireyin çıkarları toplumun yararıyla karşıtlık halindedir. İkisine birden hizmet etmek istenirse, sonunda olsa olsa ikiyüzlülüğe ve kafa karmaşasına varılır. Toplumun yararına göz kulak olmak devletin işidir, benim işimse bireyin yararının

üstüne titremektir. Ben devleti bir tek yüzüyle tanırım: polis yüzüyle. Bütün bakanlıklar, bütün resmi daireler benim gözümde sadece bu yüze sahiptirler, ve kültür bakanlığını da, emniyet müdürü ve komiserleriyle birlikte, kültür polisinden başka bir şey olarak düşünemem. Ve bu görüntü benim için son derece ürkütücü ve cesaret kırıcıdır.

Bir topluluk için, kendisini oluşturan bireylerin var güçleriyle toplum ilkesine karşı birey ilkesini öne çıkarmaya çalışmalarının ve bireysel yararla toplumsal yarar arasındaki karşıtlığın iyi hissedilip korunmasının çok sağlıklı olduğuna inanıyorum. Zira eğer bireyler toplum ilkesine boyun eğerek kendi yararları yerine toplum yararına sarılmaya kalkarlarsa, ortada birey, dolayısıyla diyebiliriz ki, [gerçek anlamda] topluluk da kalmayacak, kalsa bile kanı çekilmiş olacaktır. Toplum düzenine karşıt olan kapris, bağımsızlık, başkaldırı gibi davranışlar bir etnik grubun sağlığı için en lüzumlu şeylerdir. Topluluğun sağlığının iyilik derecesi, kuralları çiğneyenlerinin sayısıyla ölçülecektir. Katılma, *boyun eğme* zihniyeti kadar kafayı kemikleştirici bir şey yoktur.

Sanatsal üretime toplumsal açıdan *övgüye değer* bir öznitelik atfetmek, sanatı onurlandırılması gereken bir toplumsal işlev haline getirmek, sanatın anlamını vahim derecede çarpıtır, zira sanatsal üretim özüyle ve ödünsüzce bireysel bir işlevdir, ve dolayısıyla her türlü toplumsal işlevle uzlaşmaz karşıtlık halindedir. Olsa olsa toplum karşıtı ya da –en azından– topluma kayıtsız bir işlev olabilir.

1900'lerde bireyciliğin bir hayli revaçta olduğunu gözden uzak tutmamalı. Devir, Montesquiou kontunun çocukça zırzoplukların, Bulvar tiyatrosunun kurumlu çalımlı nüktedanlıklarının dev-

riydi, ve bunlar dönemin, o sıralar "orijinal", "eksantrik" diye adlandırılan şeylere olan rağbetini yansıtıyordu; özetle, bu terimler dikbaşlı, bağımsız ve özgürlük yanlısı kişi ve davranışları ifade etmeye yönelikti. Bu tutum toplumun bütün düzeylerinde kendini gösterdiği gibi, aydınlara ve sanatçılara da egemendi, ve o dönemin yaratıcılık alanında gösterdiği yenilikçi zihniyetin kaynağı da buydu. Ama ne yazık ki bu bireyci ruh hali o zamandan beri gittikçe gerileyerek bütün alanlarda yerini özgür bireysel kaprisin toplumsal yarar uğruna geri plana çekilmesini öngören bir uzlaşmaya bıraktı.

Toplum şimdi, hemen hemen oybirliğine dayalı bir kabullenişle, kendine "düşünme hocası" olarak öğretmenleri seçti. Buna temel olan fikir şudur: Kendilerine uzun zamandan beri geçmişin sanat ürünlerini inceleme zaman ve fırsatı bahşedilmiş olan öğretmenler, bundan dolayı, sanatın ne olduğu ve ne olarak kalması gerektiği konusunda diğerlerinden daha çok bilgi sahibidirler. Oysa sanat yaratısının özü yeniliktir, yenilenmedir, ve öğretmen, geçmişin eserlerinin sütünü ne kadar uzun süre emmişse, yeniliğe de o derecede uzak kalacaktır. Bugün edebi etkinliklerde, basında, sanat ve edebiyatın tanıtılıp yayılmasıyla bağlantılı mevki ve makamlarda rol alan öğretmenlerin sayısını otuz yıl önceki sayıyla karşılaştırmak ilginç olurdu. Bugün bu derece yetkeyle donanmış görünen öğretmenler, o sıralar pek de el üstünde tutulmuyorlardı.

Öğretmenler uzatmalı öğrencilerdir; okuldaki sürelerini tamamlayınca okulun bir kapısından çıkıp öbür kapısından tekrar giren öğrenciler, tıpkı *tezkere bırakan* askerler gibi. Yetişkine yakışır, yani yaratıcı bir etkinliği amaçlayacak yerde, öğrenci konumuna, yani sünger misali edilgin bir alıcı konumuna yapışanlar, [ne yaparlarsa yapsınlar] öğrencidirler. Yaratıcı mizaç, öğretmenlik konumuna düşünülebilecek en uzak şeydir. Sanatsal (ya da edebi) yaratıcılık-

la, (ticaret, zanaat gibi en sıradan alanlarda ya da herhangi bir kol çabasına veya diğer uğraşta görülen) bütün öteki "yaratma" biçimleri arasında, yaratıcılıkla öğretmenin sadece resmileştirici ve onaylayıcı tutumu arasında olduğundan çok daha yakın bir akrabalık vardır; bu tutum, tanımı gereği, hiçbir yaratıcı beğeniyle güdülenmeyen, ve sadece geçmişin uzun evrim süreci içinde *ön-plana-çıkmış* olana övgü düzen tutumdur. Öğretmen sadece, nerede ve ne zaman gerçekleşmiş olursa olsun, '*ön-plana-çıkmış*'ların listeleyicisi, resmileştiricisi ve onaylayıcısıdır. Rönesans mimarları Gotik sanatı küçümsüyor, Art Nouveau'cularsa Rönesansı hor görüyorlardı; fakat öğretmen, ateşli söylemiyle, bunların hepsini birden göklere çıkarır, zira onun göğsünü kabartan, 'ön-plana-çıkmış-olan'a hayranlık, nerede meydana gelirse gelsin 'ön-plana-çıkma'ya alkış tutmaktır.

Kültürün temel özelliği, bazı ürünleri kuvvetli bir ışıkla aydınlatmak, geri kalan her şeyi karanlıkta bıraktığına aldırmadan, ışığı bunlar yararına tekelleştirmektir. Bu yüzden, kaynağını bu ayrıcalıklı ürünlerden almayan bütün yaratma istek ve hevesleri boğularak ölürler (zira yaratma dürtüsü *biraz* ışık alınca çırpınır, ışıktan tümüyle yoksun kalınca da söner). Ortada yalnız söz konusu ürünlerin taklitçileri, yorumcuları, sömürücüleri ve notlayıcıları kalır. Kültürün dağıttığı ışıktan yararlanan ürünlerin sayısı ister istemez sınırlıdır, oysa hevesler ve dürtüler sayısızdır, en azından kültür ışık almalarını yasaklamasaydı sayısız olabilirlerdi. Kültür işte bu yönüyle, sanılanın aksine, kısıtlayıcı, alan daraltıcı, gece doğurucudur. Kültürde eksik olan, adsız, sansız, sayısız çimlenme, filizlenme duygusu, duygudaşlığıdır. Kültür sayma ve ölçme tutkunudur; sayısız kavramı [sayısızlık olgusu] onu aşar, rahatsız eder; bütün çabaları, aksine, her alanda sayıları sınırlama, [ürünleri] elin parmaklarıyla sayma yönündedir. Kültür özü dolayısıyla eleyici, ve bu yönüyle yoksullaştırıcıdır.

Günümüzde *toplumsallığın* artışının ve *bireyselliğin* zayıflayışının çarpıcı bir belirtisi de yazarların politikaya, yasakoyuculuğa, 1900'lerdeki atalarının bombalarını (ya da pipolarını) koydukları ceplerine oy pusulalarını koymaya karşı gösterdikleri ilgide görülüyor. Gönüllü olarak, öz dilekleriyle, yasa istiyor, yasaları çağırıyor bunlar; daha öncekilerinse en büyük özlemleri yasadan kurtulmaktı.

Tarihçi eylem adamından ne denli uzaksa, kültür adamı da sanatçıdan o denli uzaktır.

Herhangi bir şeyle herhangi başka bir şey arasında derece derece ilerleyen zincirleme bir bağlantı vardır; öyle ki, mizacın az veya çok benzerliği, ya da az veya çok farklılığı görmeye yatkın oluşuna göre, iki şey birbirinin aynısı ya da karşıtı olarak değerlendirilebilir. Şeyleri parçalar halinde kavramak ve fazla uzun olanları kesimlere –ki bunlar kavramları oluşturur– bölmek, düşüncenin normal işleyiş biçimidir. Dikkatten uzak tutulmaması gereken nokta, bu bölme işinde ölçeğin durmadan değişmesidir; düşünce, yapmaya niyetlendiği işleme göre, ele aldığı ipi kâh kilometreler gibi uzun kâh santimetreler gibi kısa parçalara böler. Ve kabul edilen ölçeğe göre, az veya çok kapsamlı kavramlar, az veya çok kalın benzerlik dilimleri elde edilir. Ölçek değişti mi, daha önce pek yakın, hatta birbiriyle özdeş sayılabilir gibi görünen kavramlar, aksine, karşıt kavramlar görünümüne bürünürler; bu, diyalogda çok sık kendini gösteren bir anlaşmazlık etmeni olur, çünkü taraflar ipi parçalara bölmek için kullanılacak ölçek konusunda önceden anlaşmış değillerdir; üstüne üstlük, bu ölçeği tartışma sırasında ikide bir değiştirmekten de geri kalmazlar.

Profesyonellik sadece sürekli yapılan bir ana etkinlikten ibaret değildir. Seks düşkünü küçük hanımları bu nedenle profesyonel

hayat kadını ilan edemeyiz. Öyle sayılabilmeleri için, bu etkinliğin onlar için bir çıkar sağlama yolu haline gelmesi, yani seksin kendi başına bir amaç olmaktan çıkıp, daha değerli sayılan başka bir şeyin karşılığında yapılması gerekir. Sevişme işleminin bir hanıma, kendisinin amaç edinmediği birtakım yan yararlar sağlaması da mümkündür; bu durumda, o hanım profesyonel değildir. Hatta [söz konusu hanımın], ilerde cinsel isteklerini doyurmak için araç olarak kullanabileceği bir maddi yararı isteyerek amaç edinmesi de mümkündür, ki o zaman bu "alım-satım" faktörü, tutkusal konumun çeşitlendirilmesi ve güçlendirilmesine hizmet için işe karışacaktır, tıpkı boya satın almak için tablolarını satan sanatçıda olduğu gibi... O zaman, profesyonellikle duygusallığın iç içe geçmesi söz konusu olur ki, insan bunlardan birini ötekiyle özdeşlemeye kalkışabilir. Ancak, böyle bir girişim olayların anlamını ağır derecede çarpıtmak olur; bu, görünüşte benzer, ama kökende karşıt işaretli işlemlerden türemiş sayıları kural dışı olarak birbirine karıştırmaktır, yarı dolu bir şişeyi yarı boş bir şişeyle özdeş saymak gibi. Oysa yarı dolu şişe dolu şişeler dizisine, yarı boş şişe ise onun *karşıtı* olan diziye aittirler.

Niceliklere dikkatli yaklaşmak gerekir. Birazcık kekik av eti yahnisinin lezzetini artırır, fazla kekik onu yenmez hale getirir. Birçok durumda, bir nicelik değişimi işareti ters yüz eder, nesneyi karşıtına dönüştürür. Düşüncenin klavyesini oluşturan kavramların belli bir niceliğin fonksiyonu oldukları çoğu kez gözden kaçırılır; bu nicelik değişirse, hedeflenen kavramın yerine başka bir düzeye, başka bir diziye ait başka bir kavram gelip yerleşir. Fazla namus kumkuması olmak [kadını] çekilmez yapar; biraz çapkınlık erkeği sevimli kılar, ama fazla dağıtmak sokak serserisi haline getirir. Biraz bilgi, bir sanat ürünüyle şans eseri bir karşılaşma, mutlaka yaratma eğilimini besler, ama fazla bilgi, sanat ürünlerinin fazlaca başa kakılması bu eğilimi zayıflatır, kısırlaştırır.

Bir sanat eseri, insanda güçlü bir bağlılık duygusu yaratabilmek için, sıradışı bir eser kimliğine bürünmelidir; onun asıl değerini oluşturan sıradışılığıdır. Ona bağlanan insanlar da aynı şekilde kendilerini sıradışı olarak görürler, ve onların o esere bağlılıklarının sıradışı karakteridir ki, bu bağlılığı besler. Fakat, bu gayretkeşliklerinin coşkusuyla herkesi o bağlılığı paylaşmaya çağırırlarsa, ve de bunu başarırlarsa, bu sıradışı karakter ne hale gelir? Nesnelere değerlerini veren nedretleridir; çoğalmaları ölçüsünde değerlerinden kaybederler. Halkı zenginleştirmek için tüm genç kızlara birer zümrüt gerdanlık armağan etmenin çaresini bulan kişi, ancak zümrüt taşların tüm değerlerini yitirmesi ve artık hiçbir kızın onları istememesi sonucunu elde eder.

Geçmiş çağlardan günümüze dek korunabilmiş birkaç zavallı olay ve birkaç zavallı eserin mutlaka o devirlerin düşüncesinin en iyi ve en önemli örnekleri olduğu fikri, çocukça bir fikirdir. Bunların korunmuş olması, sadece küçük bir aydın çevresinin, bütün diğerlerini eleyerek bunları seçip alkışlamış olmasının sonucudur. Kültür kutlayıcıları [dünyadaki] insan sayısının büyüklüğüne ve düşünce ürünlerinin sayılamazlığına yeterince kafa yormuyorlar. Düşünceyi dile getirmenin yazmak, ve özellikle güzel yazmak dışındaki bütün öteki yollarını yeterince hesaba katmıyorlar. Güzel yazılmışın dışında işe yarar düşünce bulunmadığına çocukça inanarak, kütüphaneyi baştan sona elden geçirince, bütün çağlarda düşünülmüş olan her şeyin toplamını ele geçirdiklerini sanıyorlar. Bütün alanlarda görülen bu fazla kolaycı eksiksiz sayma ve envanter çıkarma özlemi, kültür adamlarının tipik davranışıdır; bunlar dünyayı küçük, yalın, sökülüp takılabilir, kataloglanabilir görürler. Korunmuş eserlerin seçimi her zaman, her çağda, hep kültür adamları tarafından yapılmıştır; ve bizim bugünkü kültür adamlarımızın da bu seçimin ne kadar tarafgir, daha baştan ayıklanmış niteliğinin

bilincinde olmamak gibi bir eksiklikleri vardır. Özellikle, kitap yazanların sayısının, kitap yazmayan ve bu nedenle düşünceleri kütüphane fişlerinde boşuna arananların sayısına oranla ne kadar küçük olduğunu iyi akılda tutmaları gerekirdi. Batılının kafasındaki, kültürün bir kitap, resim ve anıtlar işi olduğu fikri çocukçadır; ve en yüksek beyinsellik derecelerine ulaşmış ulusların bu türden –ve belki de hiçbir türden– hiçbir eser bırakmayan, düşüncelerini dile getirmek için sözden başka yol bilmeyen uluslar olması da pekâlâ olasıdır.

Yazılı ifadenin, gerekli kıldığı biçime sokma işlemi nedeniyle, düşünceye sözel ifadeden (ki aslında o da yapar bunu) daha büyük bir ağırlaşma, bir karmaşıklaşma getirmesi, ve –en azından– kendisini bozacak olan geleneksel kalıplara girme eğilimi vermesi mümkündür.

Demek ki, kültürün maddesini oluşturan parçalar –kitaplar, resimler, anıtlar– önce kendi çağlarının hayli koşullanmış oldukları kuşku götürmeyen kültür adamları tarafından yapılmış yanıltıcı bir seçimin sonucu olarak, sonra da bize değiştirilmiş, bozulmuş düşünceler sunan nesneler olarak görülmelidir, ki bu düşünceler de zaten minicik bir kasta mensup aynı kültür adamlarının son derece kendilerine özgü düşüncelerinden başka bir şey değildir.

Geçmiş zamanlardan kalma bu düşünce kalıntılarına yukarda söylenenleri iyice akılda tutmadan ve bu yüzyılların gerçek özsuyunun yalnız ve yalnız onlarda bulunduğuna dair temelsiz bir varsayımla yaklaşmak, onları kafamızda Folies-Bergères'de sahneye konan tarihsel kurgulamalar kadar çarpıtıcı ve bozucu bir biçimde tasarlamamıza yol açar.

Sözelden başka tür kültür bilmeyen ve bize düşüncelerinden hiçbir *iz* (eser) bırakmamış olan o ulusları düşünürken, aklıma bi-

zim kültürümüzde de aynı şeyin olduğu geliyor. Zira bizim okul programlarımızın içeriğini oluşturan ve hepsi de –kitaplar, resimler, anıtlar– çok sınırlı bir çıkar çevresiyle –soylular kastı– onun maaşa bağladığı bir avuç aydının ürünü olan eserlere bir ulusun eserleri denemez.

Boş kafalı, kof, ve karmaşık beyin etkinliklerine yatkın olmayan insanlardan oluşan bu kast, tarihi boyunca, sanatsal yaratıda sadece Romalılardan miras kalmış bir prestij ve güç simgesi görmüş, bunun görkemli süslemeler, gözalıcı gösteriler, bilgiçlik ve nüktedanlık, güzel konuşma, görgülü davranma gibi şeylerden daha fazlasını sunabileceğini hiç düşünmemiştir. Bütün okul programlarımız yalnızca bu hamurdan yoğrulmuştur. Ne denli ilginçtir ki, bugün bile aynı Roma gösterişçiliğinin geriye dönük özlemi, mülkiyetçi sınıfı eskiden olduğu gibi sanatsal yaratıyı aynı çığırda tutmaya ve yönetimi altındaki halka, vizon kürkler ve üniformalı uşaklarla birlikte, ayılamayacağı bir uyuşukluk şırınga etmek amacıyla kullanmaya sevk ediyor.

Görünüşe aldanmayalım: Mülkiyetçi sınıfın, kendi aydınlarının (ki bunlar da zaten aynı kastın kendi an ve şanını yürütme ve kendisine taptırma amacıyla oluşturduğu kültürle beslenen, ve o sınıfa hizmetten başka özlemi olmayan kişilerdir) yardımıyla, şatolarını, müzelerini, kütüphanelerini halka açtığında halkta da sanatsal yaratıya katılma hevesi uyandırmaya çalıştığını sanmayalım. Mülk sahibi sınıf, kültürel propagandası sayesinde, yazarlar ve sanatçılar değil, okurlar ve hayranlar yetiştirmek amacındadır. Kültürel propaganda, [yaratıcı yetiştirmek bir yana], yönetilen kitlelere, kendilerini –anahtarları yönetici sınıfta olan– bu görkemli ve saygın hazinelerden ayıran uçurumun ne denli derin, ve o sınıfça işaretlenmiş yollar dışında geçerli yaratıcı eser vermeye yeltenmenin ne kadar boş ve anlamsız olduğunu iyice hissettirmeye büyük önem verir.

Günümüzde sık sık karşımıza çıkan, kültürün her şeyi sindirdiği, ortaya çıkan yıkıcı ürünleri de içine alıp özümseyerek olası tehlikelerini önlediği (bu işlemden sonra bunlar da kültürün yeni birer halkası haline gelirlermiş) şeklindeki fikir yanlıştır. Kültürün maddesini oluşturan geçmiş çağ eserlerinde yıkıcı tutum ve konumların izi bile bulunmaz. Bulunsa bile o derece az yıkıcıdır ki bunlar! Sadece kültüre, ucuz tarafından, kendini daha çekici bir ışık altında gösterme olanağı verecek kadar. Gerçekten yıkıcı bir şeyler içeren ürünler her zaman bütünüyle suçlanıp dışlanmış ve hiçbir zaman kültürün içinde en küçük bir yer bile edinememişlerdir. En azından yakın zamanlara kadar. Kültür şimdi az biraz ikircimli ve rahatsızdır, öyle bir yola girmiştir ki, kısa vadede pekâlâ onu yıkılışına götürebilir. Gülünç derecede eskiyi koruyucu (Roma ihtişamını koruyucu) olan tutumunun gözden düştüğünün bilincinde, yeniliği kendi bağlaşığı haline getirmeyi, baştan çıkarıp içine almayı daha akıllıca bularak, yenileşmek ve vitrinini derleyicilikle (*éclectisme*) süslemek yolunu seçmiş görünüyor. Böylece, ikide bir, kültür adamlarının Poussin'le Cézanne'ın ve Ingres'le Mondrian'ın ortak olumlu niteliklerini (benzer erdemlerini) aleme ilan ettiklerini görüyoruz. Ama bunun nedeni, ikincilerin yenilikçi olmakla birlikte henüz çekingen, özgüvensiz, ve Poussin'le Ingres'e bağlanmaya dünden teşne sanatçılar olmalarıdır. Hele gerçek yıkıcılığın zamanı bir gelsin, kültürün işi pek o kadar kolay olmayacaktır.

Yurtseverlik büyük bir erdem olarak sunuluyor, ama dikkat, hangi yurtseverlik? Zaten küçük ve pek de hayatın lütfuna nail olamamış topluluklarda görüldüğü gibi, aynı köyde doğmuş ve ortak anılar ve davranış biçimleriyle oraya bağlı olan insanlar arasındaki kardeşlik duygusu mu kastediliyor bununla? Hayır, böyle bir şey söz konusu değil. Hedeflenen, kişilerden ve kişilikten soyutlanmış bir yurtseverlik, bir bayrağın anı-şanı ve yayılması uğruna yurt-

taşça el ve güç birliğinin ifadesi kollektif bir mitos, öyle ki yarışma alanlarında söz konusu bayrak önde taşınabilirse, bundan sağlanacak avantajlardan her yurttaşın payını alacağı varsayılıyor. Özetle, yüceltilmiş, "idesel", yurttaşların birbirlerini sevmelerini ve yardımlaşmalarını değil de daha çok o mistik bayrağın anı-şanı uğruna birbirlerinin boğazına sarılmalarını öngören bir yurtseverlik.

Kültüre ilişkin egemen fikirde de buna benzer bir kişiliksizleştirme süreci kendini gösteriyor; kaldı ki, üstelik kültür de yukarda tanımlanan soyut yurtseverliğin oldukça yakından bağımlısıdır. Amaçlanan, bir gösteriş ve yarışma aygıtıdır. Kimse halkın bu aygıtı sevmesini ve onu kendi malı gibi kullanmasını beklemiyor; zaten öyle olsa, bu bir günah, büyük bir saygısızlık olurdu; halktan beklenen, sadece ona derin saygı ve bağlılığını sunması, onu, ulusun selameti gereği küstürülmemesi gereken bedensiz bir tanrı olarak görmesidir.

Saygı gösterme konumu sevgi duyma konumundan çok farklıdır, hatta ikisinin birbirini dışladığı söylenebilir.

Simgesel tanrı olarak kültür, tapıncını yöneten "din adamlarından", yurtseverlik bayramlarıyla gerektiği gibi bağlantılandırılmış adak sunma törenlerinden daha fazlasını istemiyor; bu alandaysa Bay Malraux,* Euripides ve Apelles'ten, Vergilius ve Descartes'tan, Delacroix ve Chateaubriand'dan, ve cennet-i âlâsının bütün öteki büyük mürşitlerinden iri iri alıntılarla, eşsiz bir performans sergiliyor. Çan sesleriyle karışık bir müzik eşliğinde verdiği vaazları, Paskalya vaazlarıyla aynı üslup ve tonu taşıyor, ve onları kürsüden dile getirmek için de gereken başrahip havalarına bürünüyor. Kişisel

* André Malraux: General de Gaulle hükümetlerinde Fransa'nın kültür bakanı, ünlü düşünür ve yazar. (ç.n.)

beyin etkinliğinin canlandırılması fikrininse, Malraux'nun ya da onu dinleyenlerin kafalarında, bütün bu bok-püsürün içinde hiçbir yeri ve payı yok; ancak dinleyenler bunları yutmuyor, sadece ara sıra gerekli bir ayinde hazır bulunduklarını düşünüyorlar; ve kutsal vazifelerini böyle resmi rahipler aracılığıyla eda etmeleri de onları kendi başlarına tapınma zahmetinden kurtarıyor.

Açığa çıkarılması ve [tehlikeleri konusunda] insanların uyarılması gereken bir kafa karışıklığı konusu daha var ki, o da kişiye çocukluğunun geçtiği çevre ve yerlerin ister istemez uyguladığı genel koşullandırma ile asıl ve tipik kültürel koşullandırmanın birbirine karıştırılmasıdır. Elbette, hızlı ve yüzeysel olarak bakınca, insan önce bunlardan birinde öbürünün uzantısını, başka deyişle ikisinde de aynı olguyu görme eğilimine kapılır. (Benim de bir zamanlar dediğim gibi), kundağa sıçmayı bırakmanın bile, daha o aşamada, kültür olduğunu söylemek aşırıya kaçmaktır, kültür sözcüğünün anlamını abartılı biçimde uygun sınırın ötesine genişletmektir; ayrı kalması gereken kavramları birbirine karıştırmaktır. Artık kundağa sıçmaz olmak, nasıl diyeyim, etnik, medeni (*civique*) koşullandırmaya aittir; fakat kültürel koşullandırma ancak okulun daha sonra bunun üstüne eklemeye uğraştığı, ayrı ve başka bir şeydir. Kundağa sıçmayı bırakmak hiçbir zaman Shakespeare'i, Molière'i, Paul Claudel'i hatmetmeyi içermez. Gerçi içerdiğine bizi inandırmaya çalışırlar, ama bu fikir tamamen yanlıştır. Hatta olasılıkla bunun tersi doğrudur; bize önerilen –bize dayatılan– kültürel koşullanma birçok yönüyle bizim etnik koşullanmamıza karşıt, en azından yabancıdır, yapay olarak alınma iğreti bir şeydir. Okul hayatları (bereket versin) kısa sürmüş mutlu insanlar da bunu böyle hissederler; kültürlenme olayını –tamamen haklı olarak– kendilerini hiçbir şekilde ilgilendirmeyen ıvır zıvır türünden bir oyun olarak algılarlar.

Bizim kültürümüz özünde Latin bir kültürdür. Gerçi birkaç yüzyıldır Romalıların dilini kullanmıyor, ama yine de günlük dil sayılamayacak bir ara dile başvuruyor, ve fazla okul görmemiş insanlar da bunu *yabancı* olarak duyumsuyorlar. Onu biliyorlar ve –birkaç sözcük aşağı birkaç sözcük yukarı– anlıyorlar da, fakat kullanmaya gelince bunu reddediyorlar ya da bazen ancak şaka ve komiklik yapmak için kullanıyorlar.

Kültür sanatsal yaratının tüm saygınlığını gidermiştir. Halk sanatsal yaratmaya gülünç bir uğraş, beceriksizlerin vakit geçirme yolu, yararsız ve aylak işi, ve üstelik sahtekârlığa bulaşmış bir etkinlik olarak bakıyor. Kendini bu işe veren küçümseniyor, aşağılanıyor. Bu durum, tam anlamıyla, sanatsal çabanın geçmişten aktarılmış ve belli bir sınıfa özgü biçimleri kullanmasından ileri geliyor; bunlar sürülen normal hayata yabancı. Yaratma törensel, ritüel bir dil, bir kilise dili kullanıyor. Sokaktaki adamın sanatçıya bakışı, aşağı yukarı mahalle papazına bakışı gibi. Her ikisi de ona, pratik geçerlilikten tamamen yoksun bir törenin yöneticileri, uygulayıcıları gibi görünüyorlar. Halkın şairlere ve sanatçılara sevgi ve ilgisi, ancak, o sözde kutsal dillerini bırakıp halkın kaba dilini konuştukları zaman kendini gösterecektir.

Sıradan insanların kafalarına, alışılagelen kültürel biçimlendirme yollarının sanatsal yaratı için tek kabul edilebilir yollar olduğu fikri yerleştirilecek yerde, kendi başlarına, kendi istediklerine uygun, yeni ve görülmedik biçimlendirmeler, kendi hamurlarının doğasına uygun kalıplar bulmaları önerilip teşvik edilseydi, sanırım pek çok kişinin kendisini sanatsal yaratıya verdiğini görürdük. Onları ürkütüp caydıran, sunulan kalıplardır, ki zaten bunlara da ancak belli bir tür hamur, onların hamuruna hiç de uymayan bir hamur dökülebilir. Bu yüzden vazgeçiyorlar. Kültür, yumurtaların çatlamasını engellemekte gerçekten büyük başarı gösteriyor.

Kültür işi o raddeye vardırdı ki, halk, sanatsal üretim eyleminde bulunmak için, sahtekârlık yapmak, kişiliğini çarpıtmak gerektiği duygusuna kapılıyor.

Kışlalarda subayların "vatanseverlik" söylevleri nasıl askerleri asla herhangi bir katılımcı davranışa çağırmayı değil, sadece onları kurmayların önünde şeref kıtası oluşturmaya ikna etmeyi amaçlıyorsa, aynı şekilde halk da, kültür subayları tarafından, dayatılan saygınlıklara uslu uslu boyun eğmeye ve kesinlikle ve hiçbir zaman Tin'in gelişip çiçeklenmesine yaratıcı biçimde katılmamaya davet ediliyor.

Prestij, saygınlık kavramı, militan kültür propagandasında hiç de hoş olmayan bir rol oynuyor. Şöyle veya böyle, ama mutlaka aşırı, abartılı bir rol. Kültür yayma etkinliği, kabul ettirmek istediği eserler için, insanlardan sevgi değil saygı istiyor.

Artık kültür sözcüğünün gerçek kesin anlamıyla –"örnek alınmak üzere öne sürülen bir öbek eser"– değil, günümüzde bu sözcüğe verilen ve halkın zihninde yalnız sözcüğü değil bizzat ifade ettiği kavramı da dönüştürmeyi başaran özel anlam nüansıyla yüzleşmek zamanı gelmiştir. Şu sıralar kültür sözcüğü artık "referans olarak sunulan geçmiş çağ eserlerinin bütünü"nü göstermiyor, çok daha başka bir şeyi ifade ediyor. Artık militan bir propagandayla, bir beyin yıkamayla bağlantılı gidiyor. Geniş kapsamlı bir korkutma ve baskı mekanizmasıyla bağlantılı. Yurttaşlık bilincini, vatanseverliği seferber ediyor. Bir çeşit din, bir devlet dini kurma yolunda. Reklam ve tanıtmaya olağanüstü önem veriyor, o derecede ki, şimdi reklam –en yavan ve en kaba biçimleriyle– sanatsal üretime, halkın kafasında asıl saygı nesnesini yerinden kaydıracak derecede bulaşmış bulunuyor. Halk artık sanatsal yaratıya değil, bazı sanatçıların

çevresinde reklam yaygarasıyla yaratılan yapay saygınlığa saygı göstermeye çağrılıyor. Eserleri soruşturmak gelmiyor halkın aklına, sadece onları taşıyıp yayan reklam kanallarını soruşturmak geliyor.

Yalnız halkın değil bizzat sanatçıların tutumları da, kültürel propagandanın gerçekleştirmeye çalıştığı, asıl değerin reklama verilmesi olayından dolayı değişime uğruyor. Onlar da reklamın eserlerin içeriğinden önce geldiğini düşünme noktasına geliyorlar. Ve böylece, reklamı eserin –yaratıldıktan sonraki– niteliğine bağlı sayacak yerde, eseri –yaratılma sürecindeyken– yapılmasına vesile olacağı reklama bağlı sayma durumuna düşüyorlar.

İşte tipik bir koşullanmış düşünme örneği, önüne çıkan her şeyi adeta optik kırılmaya uğratıp çarpıtıyor. Çağımızda ve tüm çağlarda, resmi kültürde ön planda tutulanlara yabancı ürünler bulunduğunu, fakat bunların, bu yabancılık yüzünden, hiçbir ilgiye mazhar olamadıklarını, dolayısıyla korunmadıklarını ve iz bırakmadan yok olduklarını açıklamaya çalıştığım bir profesör, yanıt olarak, kendi çağlarının veya sonraki çağların uzmanlarının kenara itmeyi uygun gördükleri bu eserlerin herhangi bir değer ya da –en azından– çağlarında ön plana çıkan eserlerinkine eşit veya onlarla kıyaslanabilir bir değer taşımış olmalarının son derece kuşkulu olduğunu söylüyordu. Bu kuşkusuna dayanak olarak, son zamanlarda Almanya'da, izlenimcilerin –Monet, Gauguin, ve diğerleri– resim sanatını yeni bir çığıra soktukları sırada yapılmış olmakla birlikte, bu yeniliklerin dışında kalan ve bunları hiç hesaba katmayan bir sanat icra etmiş ressamların eseri olan tabloların sergilendiği bir müzeyi ziyaret ettiğinden söz etti. Dediğine göre, bizim profesör bu müzede toplanmış olan tabloları tamamen nesnel ve tarafsız bir bakışla seyredip değerlendirmesine karşın, değerlerinin izlenimci resimlerinkiyle kıyaslanabilir olmadığı yargısına varmak zorunda

kalmış, demek ki kültür uzmanları izlenimci resimleri tercih etmekte haklılarmış.

Bu usyürütmede birçok dikkat çekici nokta var. Bunlardan biri de, şu veya bu sanatta bir nesnel değer olduğu, [sanat alanında] eserlerin öz değerlerini ölçmeye yarayacak bir nesnellik bulunduğu fikri.

Bu noktalardan bir başkası, düşüncenin, bütün ötekilere üstün oldukları iddia edilen bazı değerlerin kültürel olarak tanınıp resmileştirilmesiyle bir kez koşullanınca, büyük bir safdillikle ve *nesnellik* duygusuyla yaptığına kani olarak, öteki değerlerin bunlara denk olmadığını kabul etmesi ve eğer kültür uzmanları öteki değerleri resmî dağara almış olsalardı koşullanmasının bu kez aksi yönde işleyeceğinin ve, aynı *nesnellik* duygusuyla, öncekine ters bir yargıda bulunacağının hiç farkında olmaması.

Fakat bizim profesörün usyürütmesinin açık farkla en ilgi çekici ve konumuzun da bir bakıma can alıcı noktası şu: Kültür uzmanları tarafından resmen tanınmış olanlara yabancı resimlerden –ki ben bu ifadeyle elbette müzelerde bulunanlarla hiç ilgisi olmayan eserleri kastediyordum– söz edildiğini duyunca, muhatabımın aklına derhal dağara girmemiş *müzelik tablolar* geliyordu. Zira düşüncesi –koşullanmanın kafaya ne derece egemen olduğu buradan ölçülebilir– hiçbir müzede yer almayan tablolar bulunabileceği fikrini tümüyle dışlıyordu. Ona göre, herhangi bir müzede yer almayan bir şeye tablo adı verilemezdi, o şey düpedüz mevcut değildi.

Yine aynı konudan, "kültürel" sanatın çizgisinden sapan ürünlerden söz ettiğim başkaları da, fikrimi yüzde farklı ama özde aynı bir tutumla karşılıyorlar. Patolojik sanattan –ki herhalde her devirde bunun örnekleri vardır– bahsetmek istediğimi sanıyorlar. Neden derseniz, onlar için norma uygun olmayan her şey ancak patolojik olabilir. Onlara göre, ancak deliler toplumsal uzlaşmayla benimsenmiş sanattan farklı bir sanatı amaç edinebilir; aklı başında bir insa-

nın böyle bir hedef seçmesi onlara akıl almaz bir davranış gibi görünür. Seçerse yaptığı sanat, onların fikrince, deli ürünü olduğu için değersiz bir sanattır, olsa olsa tıbbi bilgi edinme açısından ilginç olabilir, ya da, en iyi olasılıkla, bir göz boyama, bir oyun, sağlıksız bir merak konusu olarak.

Sanatsal üretim kapris, fantezi zihniyetine açılmış bir alandır. Ve bu zihniyet için, bir "hikmet-i hükûmete" boyun eğdirilmek, kontrol edilmesini ve yönlendirilmesini içeren bir kollektif idareye tabi tutulmak kadar zarar verici bir şey yoktur.

Sanatsal üretim ancak bireysel, kişisel ve herkesçe icra edilen, ve asla birtakım görevli "vekillere" devredilemeyen bir etkinlik olarak düşünülebilir.

İşe-yararlık (*l'utilitaire*) bilincimizin karşısına, için için kurtulmayı dilediğimiz birtakım zorlayıcı etmenlere bağlı olarak çıkar; işe-yararlık, sonunda alanı özgür olarak işe-yaramazlığa (*l'inutilitaire*) bırakmaya yargılı bir tür acil başlangıç düzeyidir; işe-yaramazlık ise, aksine, korunması bütün öteki düzeylerin tek amacı olan öncül ve birincil değer olarak karşımıza çıkar. İşe-yararlığı sırtımızdan atalım; bu işi bizzat yapmak gibi rahatsız edici bir görevi üstlenmemek, bunu düşüncemize yük etmemek, ve böylece kendimizi tamamıyla *işe-yaramazlığı* kucaklamaya hazır hale getirmek için de söz konusu işle bazı "vekiller" görevlendirelim.

Kültürel propagandanın zararlı yanı, bu olayda asıl anlamıyla kültürle –yani örnek alınmak üzere öne sürülen bir dizi eserin bilgisi– zihnin saf ve sade [yaratıcı] etkinliğinin birbirine karıştırılmasıdır. Dolayısıyla, alıcı ve özümleyici konumla yaratıcı konumun birbirine karışması; bunlardan birinin ötekini varsaydığı, kendini

mucit gören bir kimsenin bu nedenle başkalarının icatlarını olumlu değerlendirebileceği fikrini içeren bir karışıklık. Oysa gerçeklikte –ve her doğru mantığa göre de– bunun tam tersinin geçerli olduğu görülür. İnsan başkalarının buluşlarından memnun olmadığı içindir ki kendisi yeni buluşlar yapmaya kalkışır. Sonra sanatsal yaratıya kamu yararı ve saygınlığın bağlandığı görülür ve vurgu o denli kuvvetle bu nokta üzerine kaydırılır ki, halk bu yüzden sanatsal yaratıya ondan aldığı dolaysız zevkin değil, ona bağlanan saygınlık derecesinin fonksiyonu olarak bakmaya güdülenir; sanatsal yaratı halkın kafasında her türlü dolaysız pratik işlevini yitirip sadece bir saygınlık –sağlayacağı saygınlığın azlık veya çokluğu– sorunu haline gelir. Bu yüzden sanatçılar eserlerine prestij getirecek ad veya başlıklar koymak için çırpınırlar, ki bunların belirlenip dağıtılması da yalnız kültür memurlarının elindedir. En sonunda, bu prestij de bir değer kavramına bağlanır: estetik değer, etik değer, medeni değer, ve, zincirleme olarak, elbette çok daha elle tutulur ve ölçüye vurulur biçimde, parasal değer. Bunun sonucu olarak, sanat eserleri ticaretiyle örtülü bir çıkar anlaşmasına girilir; tüccarlar kendi çıkarları uğruna [eserler için] olabildiğince yüksek fiyatlar elde etmeye çalışır, sonra bu fiyatlar daha çok prestij doğurur. Ticaretle kültür arasındaki bu gizli anlaşma son derece sıkı, son derece içtendir; ikisi sürekli birbirine omuz verir, birbirini güçlendirir; biri olmazsa öteki olmaz; her biri ötekinin ileticisi, ara durağıdır. Kültürün zararlı ve yokedici yükünden ancak zihinsel ürünlerden *değer* kavramını, en başta da bunların –söz konusu değerin göstergesi olan– parayla ölçülen fiyatlarını kaldırmakla kurtulunabilir. Ticaretin de pek iyi hissettiği bir husustur bu, zira var gücüyle kültür mitosunu desteklemeye, yetkesine dayanak olmaya çalışır.

Kültürel propaganda, öncül ve birincil kaynaşmayı, binbir çiçeğin fışkıracağı verimli humusu besleyecek yerde kısırlaştırır; yeri-

ne, kendi yaptığı ve pek de övündüğü boyalı kağıttan dört ortancayı diker ve çevredeki bütün otları özenle yolar.

Güçlü ve gürbüz zihinsel salgılama, ancak günlük kişisel yaşamın ham deneyimleriyle beslenmekten kaynaklanabilir. Daha önce başkaları tarafından sindirilmiş besinlere ancak pek ender, istisnai durumlarda, tehlikenin tam bilincinde ve gerektiğinde sakınmaya hazır olarak yaklaşılması iyi olur.

Zihinsel salgılamayla onu somutlaştırıp iletilebilir kılacak bir eserin üretimi arasında, doğrudur, büyük güçlüklerle dolu bir biçime-sokma işlemi vardır ki, herkes bunu kendi kullanımına elverişli olacak şekilde baştan icat etmek zorundadır. Bu konuda, işin kolayına ve çabuğuna kaçarak, kültürün herkesin yararına açık ve hazır tuttuğu biçime-sokma formülünü kullanmak mümkündür. Fakat buna sarılan hemen görür ki, bu değirmen sadece bir tür tahıl öğütmeye yaramaktadır, ve bu da kültürün kendine özgü tahılıdır; zaten kültür bunu da kullanıma hazır tutar. Bu nedenle un çabucak öğütülmüş olur, ama artık hiç de sizin ununuz değildir.

Ayrıca kültür, sizin beyninizin yerine koymak üzere, kendi tahılından yapılmış bir beyin modelini de [sizin için] hazır tutar.

Kültürün ve yıkıcılığın (*subversion*) sanatsal yaratı ile olan ilişkilerine gelince, önce bu terimlerden her birinin açık ve kesin anlamı üzerinde, bunlara atfedilmek istenen anlam alanının tam boyutları üzerinde anlaşmak iyi olur. Gerçekten de, bir dikdörtgenin kenarlarıyla köşegeni arasındaki ilişkiler üstüne bir tartışmada, benim kenar dediğime siz köşegen derseniz, ya da önce kenar dediğiniz şeye sonra köşegen demeye başlarsanız, tartışmamız elbette anlaşmazlık batağında boğulup gidecektir. İlk olarak, kültür teriminin adeta günden güne kendileri de değişken nüanslarla çeşitlenip renklenen farklı anlamlarla donatıldığı görülür. Daha başta, hangi

ulustaki biçimiyle ele alınırsa alınsın, genel anlamda kültür kavramından mı, yoksa kültürün tam ve öz olarak bizim alanımızda ve bizim için aldığı biçimden mi söz edilmek istendiğini bilmek gerekir. Açıktır ki, her ulusun, bir başkasınınkiyle aynı olmayan kendi öz kültürü vardır. *Bizim* kendi kültürümüzden söz etmek isterken söylediklerimiz her kültürün genel ilkeleri açısından da mutlaka geçerli olacak diye bir şey yoktur. Bizim kültürümüzü başka uluslarda oluşmuş kültürlerden ayıran özgün nitelikleri, başat özellikleri açıklığa kavuşturmak elbette çok ilginç olurdu. Sanırım bizim kültürümüzün özellikle belirgin şöyle bir karakteri vardır: Her alanda birtakım değer ölçeklerine göre ölçme-değerlendirme sistemleri kurar; dünyayı meydana getiren birincil temel ögelerin sayısını azaltma yoluyla onun basitleştirilmesini sağlamak için konu edindiği tüm nesneleri bir ortak paydaya indirgeme yönünde sürekli çaba harcar. Bu işlemlerde hakim olan genel görüş ve anlayış da, öyle sanıyorum ki, göz önüne serilen manzarayı yatay olarak dağılmış çeşitli özellik ve karakterlerde sayısız nesneden oluşan bir kalabalık olarak görmek değil, tam aksine, nesnelerin tepeden itibaren liyakat sırasına göre sınıflandırıldığı dikey diziler halinde üst üste istiflemektir. Bizim kültürümüz *sınıflayıcıdır*. Ayrıca *sabitleyicidir* de, çünkü, gerek biçimi gerek çevresi ve bağlı olduğu diğer nesneler ve gerekse ona dikilen gözün bakış açısı değiştikçe, bir nesnenin görünümünün de sürekli olarak değiştiğini hissetmez de, aksine, onun değişmeyen kimliğini vurgular. Kendisini, istikrarlı olanı ve sadece böyle nesneleri işlemeye yarayan ve istikrarsızlığı, değişkenliği işlemekte kullanılınca iyi çalışmayan bir aygıt olarak kurmuştur.

Kültürümüzün bir başka karakteri de (ki aslında yukardakiyle aynı şeydir) hiyerarşi merakıdır; bu durum elbette onun yüzyıllar boyunca bir toplumsal hiyerarşiyi geçerli kılmaya emek vermiş ve dolayısıyla her alanda, yatay dizilişler ve *düzensizce kaynaşan zen-*

gin çeşitlilikler yerine, sıkı hiyerarşiler kurmaya eğilimli bir sosyal sınıf [kast] tarafından yaratılmış olmasıyla tutarlıdır.

Kültür teriminin bizde ve bizim zamanımızda taşıdığı çeşitli örtülü anlam ve çağrışımların envanterini tamamlamak için, terimin kullanılışına eşlik eden çeşitli "armonikleri" de hesaba katmak gerekir, ki bunlar, kültürel propagandanın kültür kavramına verdiği özel renk ve çeşniden, bu konuda başvurduğu kaba reklamcılık yollarından, ve iktidarların kültürü pek nahoş biçimde kullanmak istemelerinden ileri gelmektedir. Nahoş diyorum, çünkü bu, özü itibarıyla, bireyin bağımsızlığına ve toplumsal el koyma girişimlerine karşı savunulmasına zarar veren bir süreçtir.

Şimdi, kültür sözcüğü duyulur duyulmaz, militan ulusal kültür propagandası sayesinde artık kültürün içine işlemiş olan o pek özel (polis) kokusu da hemen etrafa yayılmaktadır; onsuz kültür sözcüğünü işitmek en azından artık mümkün değildir. Bu sözcüğün durumu, aynı şekilde devlet propagandasıyla ahmakça ve şoven bir aşırı ulusçuluk görünümünden ayrılmaz olmuş yurtseverlik sözcüğünün durumu gibidir. Kültür sözcüğüne şimdiden bir mitos ve aldatmaca kokusu sinmiş olup, yakında onun yerine acilen başka bir terim koymak gerekecektir; ve o zaman fark edilecektir ki, aslında bu kavram için bir değil iki terim gereklidir: biri geçmişin eserleriyle uğraşmayı, onlara karşı duyulacak saygıyı ve bundan doğan zihinsel koşullanmayı, öteki ise bireysel düşüncenin eylemli biçimde gelişmesini –ki bu tamamıyla başka bir şeydir– göstermek üzere...

Kültür sözcüğüne abartılı biçimde geniş bir anlam verilir, örneğin yukarda sözü edilen "kundağa sıçmayı bırakmak" da buna dahil edilirse, kültür hakkındaki düşünce ve fikirler çarpıtılmış olur. Çünkü o zaman konuşma ve ana dilinden başka ayakta durma ve yürümeyi de, hatta doğumun üzerinden atlayarak insan türüne mensup

olmayı ve akciğerler yardımıyla solumayı da işin içine karıştırmak gündeme gelebilir. Kültür kavramına verilecek böyle aşırı bir genişlik, bu kavramın kapsam alanının nerede başlayıp nerede bittiğinin kesinlikle belirlenememesi yüzünden, olsa olsa onu ortadan kaybetmek sonucunu doğurur. Söz dağarımızın ve düşüncemizin temelini oluşturan bütün kavramlar az çok aynı durumdadır, ama sınırları sisli de olsa onları kullanmak zorundayız, ve art arda benzeşim derecelerine dayanarak genişliklerini fazla çekip sündürecek olursak, onların özünü bozmuş oluruz. Tam aksine, düşünce, kenarları bulanık kavramları da, asıllarını gözden kaybetmeden, ustaca kullanma marifetini gösterebilmelidir. Kültür –ve özellikle bizimki– söz konusu olduğunda, bunun okul çağından itibaren bile değil, orta öğrenim adı verilen dönemden itibaren başladığı fikrini benimseyelim. Zaten kültür sözcüğü alışılmış haliyle genel olarak bu anlamda kullanılmaktadır, ve en doğrusu bundan sapmamaktır.

Dilimizin herkesçe ortak sıradan konuşulma biçimini bir kenara bırakalım. Hepimiz hissederiz ki, bazıları onu diğerlerine göre daha "kültürel" konuşur. Bu kültürelliğin aslı nedir, neden yapılmıştır bu? Kültür kavramını işte burada yakalayacağız.

Kültürel konuşuyorlarsa kültürel düşünüyorlar demektir. Düşünceyi dil yapar. Kültür sadece bir bilgilenim malzemesi olsaydı o kadar zararlı olmazdı. Ama bundan çok daha fazla bir şeydir, bir tarzdır: bir düşünüş ve kendini ifade tarzı, bir görüş, duyuş ve davranış tarzı.

Kültür, kültürlü olanı bilgi[lilik] yanılsamasına düşürür, bu ise çok tehlikelidir, zira bilmeyen biri arar ve tartışır, ama bildiğini sanan biri halinden memnun uyur.

Bu notlarda şimdiye dek kültür hakkında söylenenler aslında sorunun verilerinin yanlış bir konumuna ve fazla şiddetli, çarpıcı şeylerden duyulan bir tür kaygı veya korkuya karşılık olmaktadır.

Her şey gibi kültür de basitçe ve kabaca iyi ya da kötü diye nitelendirilemez, hatta her durumda aynı iyi ya da kötü etkileri göstermekle de suçlanamaz.

Her insanın, düşüncenin yeni buluşları ve bunların –bizim çevremizdeki veya başka yerlerdeki, günümüze veya geçmişe ait– anıtlarda kalmış olabilecek izleri hakkında merak duyması [bunlara ilgi göstermesi] gayet doğal, son derece haklı bir tutumdur.

Fakat önce nicelik sorunu gündeme gelir. Birazcık bilginin –iyi özümsenmemiş sığ bilgileri değil, sayıca az bilgiyi kastediyorum– daha fazla sayıda bilgiye kıyasla tamamen başka etkileri olabilir. Bu "sayı fazlalığı" kuşkusuz derinleşmenin zararına, her halükârda söz konusu bilgileri alımlayacak zihnin tazeliğinin zararına olacaktır. Bu tazeliği bozmaktan, zihnin alımlamaya hazır niteliğini yıpratmaktan, köreltmekten sakınmalıdır.

Kınanması gereken, kültür adı verilen şeyin sağladığı varsayılan yazı, resim ve diğer anıtlara tinin gösterebileceği her türlü ilgiye bulaştığı düşünülen özsel ve temel bir zararlılık değil, bu eserlere belli bir yaklaşım biçiminin, onları özellik ve özgüllükle *kültürel* saymanın içerdiği zararlılıktır. Kültür sözcüğünün öteden beri özel bir anlamda kullanılmış olması, şimdi kültür kavramını sözcüğün taşıdığı o özgül renk ve çeşniye o denli güçlü biçimde bağlı kılıyor ki, bu terimi artık ivedilikle rafa kaldırmak gerekmektedir. Eskiden herhalde başka bir çınlayışı varmış bu sözcüğün, sadece birtakım düşünce anıtlarına tutulmuş ve onlardan beslenmekte (süslenmekte değil) olan kişiyi gösteriyormuş. Eserlerin içeriksiz kof listelerini yapmaya değil, onları tanımaya, bilmeye tutkun kişiyi... Fakat zamanla sözcükler de altın paralar gibi değişiyor işte,

onlar gibi aşınıp hafifleyerek değil de fazla el değiştirdikleri için kirlenip ağırlaşarak...

Kültür sözcüğünün bugün taşıdığı, ve artık düşünce anıtlarına gösterilen her türlü ilgiye kuvvetle bulaşıp karıştığı için bu ilgiyi de "nahoş" kılan o özel renk ve çeşni kendini en çok *kültürel* terminde hissettiriyor. Sözcüğün soysuzlaşması dile getirdiği kavramın da soysuzlaşmasına sebep olmuştur; kavram da kirlenmiş, artık ayrılmasının çok zorlaştığı tiksindirici bir renk ve çeşniye bürünmüştür; o derecede ki çoğunluğun gözünde artık bu özel renk ön plandadır, ve o şekilde ki kültür sözcüğü artık kültürün kendisini değil aldığı bu özel rengi akla getirmektedir; ve kültür kavramı da günümüzde kendi gerçek içeriğini değil, bu kir kabuğunu dile getirir olmuştur. Zarf mazrufun yerine geçmiştir.

Bu kir kabuk neden yapılmıştır? Sayı ve nicelik kavramı burada da işe karışıyor. Basit ve çocukça bir özlemden, olabildiğince çok sayıda düşünce anıtını tanıma özleminden –hatta daha da çocukçası, anıtların *hepsini*, hiç olmazsa sınıflama sonucu *en iyilerin hepsini* tanıma özleminden– yapılmıştır bu kabuk. Kültürün bu "sayımlayıcı" yönü, safdilce eksiksiz ve kesin sayımlar yapma, envanterler çıkarma iddiası son derece yanıltıcı ve çarpıtıcıdır. Dünyanın pek geniş ve sayıya hesaba gelmez olduğu bilincinin yitirilmesi, devasa çarpıklıklara, gülünç biçim ve doğa bozulmalarına yol açabilir.

Sanat yaratısının –ki ender ve sıradışıdır– ve topluma duyuruluşunun durumu, çekicilikleri yabaniliklerinde yatan ve otel reklamları turistleri getirir getirmez sona eren şu ıssız adaların durumu gibidir. O zaman ortada sadece itici ve bıktırıcı sahte bir yabanilik kalır; ender ve sıradışı yer meraklıları da çadırlarını kurmak için başka yerler ararlar.

Edebiyat ve sanat alanlarındaki kültürel üretimde, sık sık, programlarında örneğin bir aslan avı, bir gemi kazası, yerli şefe bir zi-

yaret vb. gibi etkinliklerin yer aldığı, serüven çeşnisi katılmış organize grup turlarında uzmanlaşmış turizm acentelerininkine benzer durumlarla karşılaşılır.

Kendisine kültürel alanın dışında "*ham (doğal) sanat*" diye bir şey önerilen kültürlenmiş kişi de, her defasında, Van Gogh, Gümrükçü Rousseau ya da gerçeküstücüler gibi kültürellik düzeyine ait ürünlerden söz etmek istendiğini sanır; oysa turizm acentesinin sunduğu işporta malı ucuz turlar ıssız adaya göre neyse, bu ürünler de gerçek ham sanata göre odur.

Batı düşüncesi tutarlılık (*cohérence*) açlığıyla, tutarlılık yanılsamasıyla, içinden kokuşmuştur. Hangi kavramı ele alsa, ışığını üzerine tutmak için ön tarafına konuşlanır, görüş alanına girmeyen *yan* yüzleri, hele *arkayı* hiç umursamaz. Kavramları, kalınlıktan tamamen yoksunlarmış gibi işleme tabi tutar, madalyanın sadece ön yüzünü dikkate alır. Oysa bütün kavramlar çok yüzlüdürler, ve bir bakışta bu yüzlerden ancak biri görülebilir. Görüşten kaynaklanan düşünce de, onun gibi, nesnelerin sadece kendi karşısına düşen bir tek yüzlerine ulaşmaya imkân verir; incelemesine devam etmek için [nesnenin çevresinde] *dönmesi* gerekir; ama o zaman da, çoğu kez düşünen hiç farkında olmaksızın, tüm çevrenin doğrultusu değişir. Düşüncenin yakalayabildiği gerçeklik parça parçadır, ancak parçalar halinde oluşabilir, ve Batı düşüncesi işte bunun yeterince bilincinde değildir.

Batı düşüncesi, işte bu kalınlıkları ve *arkayı* göz ardı etme tutumuyla, her sorunu tek ölçüte göre çözme özlemi çeker, ve bu yüzden sıcakla soğuğun birlikte estiği yerde bu kadar rahatsız ve kararsız kalır. Oysa, sıcak soğuktan soğuk da sıcaktan yapılmış olduğuna göre, bu yer her yer, her şeyin yeri demektir. Karanlık olmasaydı ışık da olmazdı; karanlığın olmadığı yerde ışık da var olamaz. Göz-

yaşı bulunmayan yerde sevinç ve mutluluk da olamaz; gözyaşlarının kuruduğu yerde sevinç duygusu da zayıflar. Bütün kavramlardaki bu değişmez çifte değerliliğe uyum sağlayamaması, *art yüzleri* dışlamaktaki bu sürekli inadıdır ki, Batı düşüncesini [üç boyutlu] çokyüzlü cisimler karşısında bir düzlem geometrisiyle aynı duruma düşürür.

Yukarda dile gelen fikir ve düşüncelerin ışığında, yıkıcılık zihniyeti bana, bir insan topluluğu içinde en istenmeye layık ve en diriltici tutum olarak gözüküyor.

Kültürün ve uzman ve memurlardan oluşan yasal kurumlarının günümüzde benimsedikleri konum, daha genel bir düzeyde, bütün etkinlikleri bir uzmanlar topluluğu yararına örtülü biçimde içerden denetleme (ve açıkça el koyma) akımı çerçevesinde, ayrıca bütün alanlarda birlik sağlamayı amaçlayan başka bir genel akım çerçevesinde de yer alıyor. Çağın mistik eğilimi, bütün alanlarda, seçip ayıklama ve toplayıp yoğunlaştırmadır. Bu mistik eğilim açık biçimde günümüzün sanayi ve ticaret girişimlerinde görülen toplaşma ve tekelleşme modasıyla ilişkilidir. Bu yoğunlaşmanın, sonunda [birilerine] yararlı olup olmadığı, ne bakımdan ve kime yararlı olduğu gibi soruları yanıtlamak elbette benim işim değil. Fakat bu süreç sorumluluk ve inisiyatifleri birkaç kişilik özel bir grup yararına asıl sahiplerinden gaspediyor. Ekonomik plandan düşünce etkinliği ve sanatsal yaratı planına aktarıldığında, çok az sayıda uzman yararına insan kitlelerine dayatılan bu gasp olayı kesinlikle çok zararlı oluyor. Bu alanda hiyerarşi kurmayı, seçmeyi, ayıklamayı, bir araya toplamayı amaç edinen her tutum zararlıdır, çünkü insan kitlelerinin uçsuz bucaksız, sayısız, karınca gibi kaynayan verimli toprağını çoraklaştırmak sonucunu verir. Kültürel propaganda tam tamına bir antibiyotik şeklinde etki gösterir. Hiyerar-

şileşme ve toplaşıp yoğunlaşmanın aksine, eşitlikçi ve anarşik bir kaynaşma gerektiren bir alan varsa, o da muhakkak adı geçen topraktır.

Birleştirici ve tekbiçimleştirici bir yalınlaştırma aracı olan, ıskartalık ve defolu ögelerin ayıklanıp temizlenmesi fikrini, her şeyin süzgeçten geçirilip sadece en iyilerin kabuklarından arıtılmış olarak korunması ilkesini temel alan kültür aygıtı, etse etse [tohumun sterilizasyonu ve] filizlenme sürecinin durdurulması sonucunu elde eder; zira düşünce asıl besinini ve yenilenmesini tam da o ıskartalık ve kusurlu ögelerden sağlayacaktır. Düşünceyi yerine çakma aracıdır kültür aygıtı, kanatlara kurşun bağlar.

Yukarda madalyanın yüzü ve tersi (birbirine ters yüzler) konusunda dile getirilen, karanlığın olmadığı yerde ışığın da olamayacağı, soğuğun olmadığı yerde sıcağın da olmayacağı ilkesi doğrultusunda, [denebilir ki] yabanilik de, zihnin uyanıp bilenmesi için, aynı şekilde korunması gereken bir değerdir; hem de gerek –toplum ölçeğinde düşünülürse– bir ulus içinde, gerek –bireysel ölçekte düşünülürse– tek bir insanda hatırı sayılır oranda bir yabanilik gerekir. Gerçekten şöyle yüklüce bir doz, diyorum ben, hem de en tazesinden, en keskininden; yoksa zihnin uyanışından olsa olsa hiç tazeliği olmayan bir tür kalp para elde edilir: görgülü ve "kültürlü" davranış, bilgili ve "kültürlü" düşünme, güzel ve "kültürlü" konuşma.

Yine aynı, ön yüzlerden ayrılamayan ve onları besleyen ters yüzler perspektifi içinde, yaratıcılıkların ve coşkulu adanışların filizlenmesi için değerli bir toprak olarak, sistematik ret huyu, inatçılık, alaycılık ve aşağılama zevki, sistematik karşı çıkma ve paradoks zihniyeti, boyun eğmeme ve başkaldırma tutumu gibi "huyları" da

zikretmek lazımdır. Kurtarıcı her çiçek ancak bu toprakta yeşerip açılır.

Grup uzlaşımının ve hikmet-i hükümetin karşısavı olarak düşünülen birey, kendini esas itibarıyla itiraz ve karşı-çıkma ile tanımlar. Özünde ve ilkesinde karşı-çıkıcılık vardır bireyin, ve bireyselliğinin ne denli bilincinde ve onu savunmaya ne denli kararlı olursa, karşı-çıkıcılığı da o denli güçlü olacaktır. Hikmet-i hükümetle bireyciliğin sağlıklı gürbüzlüğü arasındaki uzlaşmaz çatışma, toplum denizinin sularına canlandırıcı bir içsel dalgalanma getirir. Fakat bireyin bu karşı durma, boyun eğmeme konumuna sıkıca sarılması koşuluyla... Grup çıkarlarının yardımcısı durumuna geçmek ve böylece yönetilenlikten yönetenliğe kaymak üzere bu konumundan ayrılmaya razı edilebilirse, polisin safları bir birim kazanmış, gruptan da bir birey eksilmiş olur. Herkes bunu yaparsa ortada sadece polis olur, birey diye bir şey de kalmaz; o zaman ne grubu olur bu grup? Polis kimi yönetir? Kendi kendini mi? İşte o zaman, sözünü ettiğimiz içsel dalgalanmadan yoksun kalan toplum denizi bir ölü deniz, bir durgun bataklık olur.

Bir yandan birey olarak grup gereklerine şiddetle karşı çıkan, ama öte yandan grubun üyelerinden biri olarak onun çıkarlarından pay aldığını düşünen bireyin bu ikili [ve ikircimli] konumu, her bakımdan sürekli bir kararsızlık ve tedirginlik kaynağı olup, düşüncenin kaypaklaşmasına, durmadan hile yapmasına ve bir raydan öteki ne atlayarak tutarlı kalmaya çalışmasına –tabii bu mümkün değildir– neden olur. Çünkü düşünce her planda geçerli eylem ilkeleri, *uzun erimli* eylem ilkeleri arayışındadır. Yalnız bir plan için geçerli ve o plan değişince dönüşen *kısa erimli* ilkeler önerildiğini görünce son derece rahatsız edici bir durumda kalır. Sürekliliğe [kesintisizliğe] susamıştır düşünce, sürekli bir plan üzerinde

sürekli ilkeler ister; işleyiş alanı sınırlı eylem ilkeleri onun hiç işine gelmez, asla kesişmeyen paralellerin de gelmediği gibi. Yine de, kim bilir, böyle parçalı ve kesintili bir yeni perspektifle uyuşması ve eski işleyiş tarzını artık kökten değiştirerek bu doğrultuya yöneltmesi, belki de imkânsız değildir.

Düşüncenin o eski özlemi, bir bakışta çok geniş, fazla geniş bir alanı kucaklama tutkusu, görüşünü buğulandırır. Parçalı alanlar seçeneğini yeğleyen ve parçaları da birbirleriyle bağlantılandırma kaygısı taşımadan art arda ele alan, ve bu yöntemi inatla uygulayan bir felsefe, hiç kuşkusuz çok daha verimli buluşlar yapabilirdi. Düşünce de böyle bir tutarsızlık ya da erimi daha kısa bir tutarlılık yolunu seçseydi, büyük olasılıkla güçlerinin şaşırtıcı derecede yenilendiğini görürdü.

Bu yeni süreksizlik (*discontinu*) felsefesi, özleri gereği eğri olan ve öyle kalmaktan başka çareleri olmayan çizgileri doğrultmaya boş yere çaba harcayacak yerde, incelemesini tam da bu eğrilik üzerine, alan yer değiştirdikçe ilkelerin uğradığı değişimler üzerine, ve eğriliğin keskinleşmesiyle ilkelerin ters-yüz olduğu dönüm noktaları üzerine odaklayacaktır.

Yukarda ön yüzün nasıl kendi tersi olan art yüzle beslendiğini anlatmak için bu mekanizmayı en iyi canlandıran imgeyi, deri üzerine döğmeli kabartma işini kullanmalıydım: burada, bir yüzde kabartı olan desen öbür yüzde girinti şeklindedir.

Düşüncenin, istemeye istemeye de olsa, her şeyde görülen sürekli değişim ve dönüşüm haline kendini uyarlaması, ne biçimleri ne de yerleri sabit olup geçici ve devingen olan bulutların manipülasyonunda uzmanlaşması gerektir. Düşüncenin nişan alacağı he-

def, inceleyeceği değişmeyen nesne, sabitlik ve değişmezlik değil devingenlik olmalıdır.

Kültür sözcüğünün üzerine yüklenen, kullanana ve kullanım biçimine göre farklı ve çoğu kez çelişkili anlamlar arasında, felsefi düşünceye, kavram kurma ve kullanmaya alıştırma anlamı da vardır. Gerçekten de düşüncenin bir aşaması vardır ki orada bu jimnastiğe uyanır; o zaman bu alıştırma *tazelik* ve dirilik görünümü verir. Fakat sonra kültür kurumlaşıp Sorbonne zihniyetiyle karışınca, insanlar artık hiç de kişisel bir alıştırmaya çağrılmazlar; tam tersine, onbaşı adaylarının sahra talimnamesini ezberlemeleri gibi, buyurgan bir resmi "doğru görüş" yasasını harfi harfine tekrarlamaya davet edilirler.

İnsan, rüzgârın uçurduğu tüy işlevinde alıştırma yaparak, rüzgâr işlevinde gelişip ustalaşacak değil ya!...

Kültürün durumu, adı söylenir söylenmez erdemi-etkisi uçup giden birçok başka şeyin durumu gibidir. İlk aşamada diri ve gürbüz, karşılıksız ve özsuyuyla dolup taşan sanat vardır. İkincisinde kültür sözcüğünün icadına tanık oluruz, sanatın kanadına kurşun bağlayan. Üçüncüsünde, artık "şok-kültür", onbaşılaşmış kültür vardır, sanat ise yok olmuştur.

Bugünkü, esas itibarıyla reklama yönelik tasarlanış biçimiyle kültür kavramı, doğal olarak en ağır biçimde basitleştirici eserlere sempati duymaya eğilimlidir, çünkü bunlar reklamcılığın mekanizmalarına daha uyumlu ve eserlerin değeri ilkesini yavaş yavaş onların reklam değerine aktarmaya daha elverişlidirler.

Zihin jimnastiklerinin sınırsız özgürlüğünü zedelenmiş görmekten korkanlar (ben de onlardanım) başkalarından gelebilecek ve

düşüncelerini tam anlamıyla kendi başlarına tartışarak kabul etmedikleri doğrultulara yöneltme riski taşıyabilecek her türlü öneri ve baskılara karşı sürekli savunma halinde bulunurlar. Önerilen her şeye itiraz etme refleksleri ve sürekli "kontr-piye" konumları bundan ileri gelir. Beyin, her tür damgayı kabule kolaylıkla hazır, yumuşak bir maddedir. Bunun bilincinde olan ve aynı zamanda kendi kayığında kendi kaptanı olmaya önem veren kişi, damga basıcılardan korktuğu kadar hiçbir şeyden korkmaz. Sağduyu buna karşı çıkar, bu inatçılık ve paradoks mizacını kınar ve farklı fikirleri reddetmek yerine dikkatle dinleyerek hakikate daha iyi varılabileceğini öne sürer; ama bu doğru değildir. Doğru değildir, çünkü Hakikat yoktur; hakikat diye sadece her kişinin kendi hakikati vardır, ve bunun titizlikle korunması gerekir. Bazı rejimlerin bazı fikir ve görüşleri, hiç olmazsa bunların ifade edilmesini, insanlara dayatmak için başvurdukları baskıcı önlemleri ve ceza yaptırımlarını iyi niyetli insanların infialle protesto ettikleri görülür. Oysa bu önlemler, basit uzlaşma ve "oydaşma"nın her yerde hazır ve nazır ağırlığından daha az korkutucudur. Yasaların dayattığı zorlama, yaşanan ortamda kabul edilmiş fikirlerin her yerde hükmünü süren ve çok daha etkin olan baskısının yanında hiçtir; her bireyin, özgürce düşünmeye önem veriyorsa, işte bu baskıya karşı uyanık olması, sürekli savunmaya geçmesi uygun olur.

Kültürel "camia"nın kapalı kap özelliği, orada hüküm süren *keşif* kavramıyla daha iyi aydınlanır; buna göre, daha önceden –bu camia hariç– çok sayıda kişinin, hatta herkesin bildiği ve sevdiği nesneleri camiaya [ilk kez] tanıtan camia üyelerine büyük bir değer ve saygınlık atfedilir. Böylece, örneğin bir entellektüelin hayranlıktan gözleri büyümüş kültürel camiaya şu veya bu nesneyi (bütün tesisatçıların ve şarap mahzeni bekçilerinin elli yıldan beri hayran oldukları bir pisuvar, bir şişe rafı) tanıtmak sayesinde büyük bir

"sükse yaptığı" görülür. Fakat burada asıl kâşif rolünün o tesisatçılara veya kav bekçilerine ait olduğu kimsenin aklına gelmez. Çünkü bu rolü ancak bir entellektüel alabilir. Ayrıca, hiç kimse en başta bu nesneyi kimin yaptığını soruşturmayı da bir an bile düşünmez. Kültürel topluluğun kafasındaki imgeye göre, ona yabancı olan her şey bilinçsiz ve kaba saba bir avam kitlesidir, ve onun tanımadığı hiçbir şeyin gerçek anlamda varlığından söz edilemez. Nesnelerin var olması onun tarafından tanındığı ve ondan *etiketini* aldığı andan itibaren başlar. Camia nesneleri "nüfusa kaydeder" ve onlara kimlik kartı verir. Sanat alanında, mizaçların özgür ve kendiliğinden eğilimleri alanında, her şeyin ancak ad almadığı sürece tazeliğe ve erdeme sahip olduğu göz önüne alınırsa, kültürel camia, o sakil adlandırma ve resmileştirme telaşı içinde, burada kelebek kolleksiyoncularınınkine benzer bir işlev görüyor demektir. Kültürün özelliği uçan kelebeklere katlanamamasıdır. Onları iğneleyip etiketlendirmedikçe rahat edemez.

Kültürün en zararlı yönü, [model olarak] geçmişin eserlerini sunmaktaki ısrarı değildir. Onun işlevlerinden yalnız biridir bu, ve daha çok bir ön ritüel [bir tür giriş töreni] sayılabilir: ameliyattan önceki anestezi. En zararlı eylemi, özel bir sözcük dağarcığı getirmesidir. Kendi icadı olan birtakım sözcükleri önerir –hayır, dayatır– ve bunlar birtakım basmakalıp kavramları taşıyarak zihni doldurur ve her köşesini tutarlar; zihin için yol gösterici işaretler haline gelirler. Bu sözcük mobilyasının düşünceyi, yalınkat ve aşırı yalınkatlaştırma nedeniyle hepsinin yanlış olduğu söylenebilecek kavramlarla döşediği dikkatten kaçmamalıdır; her sözcük kaba bir biçimde basitleştiricidir; bir kavramı ilişkide olduğu bütün öteki kavramlardan yalıtır, devingen olanı durağanlaştırmaya, sürekli hareket halinde olanı sabitleştirmeye, kavramı onu aydınlatan ışık oyunlarından soyup basit bir rakama, aslının sadece sönük, yoksul

ve bozulmuş basit bir yankısı olan bir ime dönüştürerek vermeye eğilim gösterir. Kültürün en büyük eylem aracı olan sözcük dağarı düşüncenin düşmanıdır. Dağar zenginleştikçe düşünce daralır, sıkışır, –hantal ve sabit mobilyalarla, cesetlerle dolan– hareket alanından yoksun kalır.

Kültür teriminin hak ettiği düşünülebilecek kesin ve kökensel anlam ne olursa olsun, sözcüğün bugünkü anlamı, pratikteki anlamı, belli bir sözcük dağarının bilinip kullanılmasına indirgenebilir. Bu dağar, kültürlü olmayan kişilerin normal dilindekinden çok daha geniş bir sözcük stoğu içermekle övünür. Bu bir zenginleşme midir? Yoksa daha çok düşünce için bir sıkışma, bir tıkanıklık etmeni midir? Böylelikle düşünce tamamen alıntı figürlerle dolduğundan, kendi figürlerini çizecek alan bulamama durumuna düşmez mi? Düşünceye artık tek çare kalır: bütün durumlara, bütün sorunlara, iyi sayımlanıp yöntemli biçimde kullanılırsa içinde her kilide uyan bir tane bulunacak bir anahtar destesi gibi görülen bu dışardan dayatılma dağarı uygulamak. O zaman, düşünceye hemen hemen yol verilmiş, yerine bu ağır anahtar destesi konmuş olur. Belki de düşünceye her yerde sadece kendi maymuncuğunu kullanarak ve bu etiketlenmiş anahtarlar destesine ihtiyaç duymaksızın kilitleri açma gücünü yeniden verecek olan, bunun aksine, tam bir yoksulluktur.

Kültürün söz dağarının sıradan dilinkine göre daha açık ve dakik, daha iyi tanımlanmış terimlerden oluştuğu iddiası dikkate değer. Ama sözcüklere verilen anlamlara böyle sınırlar konmasının onların yoksullaşması, *sönmesi* sonucunu verip vermediği de belli değildir; öyle ki, sıradan dilin yerini alan kültürel dil, son tahlilde, sayıca az fakat rengârenk ve harika derecede esnek bir sözcük takımının yerine, herhalde daha kalabalık ama durağan, cansız, taşlara benzeyen bir sözcük listesi koymuş olur.

Max Loreau, gayet yerinde bir görüşle, yıkıcılıkla devrimi karşıt kavramlar olarak gösteriyor. Devrim kum saatinin ters çevrilmesidir, yıkıcılık (*subversion*) ise bambaşka bir şey: kum saatinin kırılması, ortadan kaldırılması...

Sanatçının ikircimli konumu şöyle tanımlanabilir: Eğer ürettiği eser gayetle belirgin bir kişisel karakterin damgasını taşımıyorsa (bu özellik bireysel, dolayısıyla antisosyal ve yıkıcı bir konumu yansıtır), sanata getirisi sıfırdır. Öte yandan, bu bireyselci mizaç, işi insanlarla her türlü iletişimi reddetmeye dek vardırırsa, bu mizaç üretilen eserin herhangi bir insanın gözü önüne konmasını istemeyecek kadar, hatta onu bile bile bütün bakışlardan kaçacak şekilde gizli ve şifreli yapacak kadar aşırılaşırsa, bu kez de yıkıcılık niteliği kaybolur; o zaman, eser, boşlukta meydana geldiği için hiç gürültü çıkarmayan bir patlama olur. Böylece sanatçı birbiriyle çelişkili iki özlem tarafından karşıt yönlere çekiştirilir: insanlara sırtını dönmek ya da onları karşısına almak. Böylece, örneğin büyük Adolf Wölfli'nin, tablolarının arkasına onlara biçtiği fiyatı yazdığını görüyoruz; bu fiyat bazen bir milyon kere milyar, bazen da bir paket sigaradır. Ham Sanat kolleksiyonlarındaki kimi eserlerin yaratıcıları, adeta ürünlerinin yalnız ve yalnız kendileri için yapıldığını, herhangi bir kimseye gösterilmelerine dair en küçük bir arzunun bile asla işe karışmadığını düşündüren bir tutum takınıyorlar. Daha yakından bakılırsa, acaba, diye sorabilir insan, bunlar bu sorunu pek ustaca bir yolla, kendilerine eserlerini alkışlayacak (ya da yuhalayacak) bir *hayali seyirci kitlesi* yaratarak çözmüş olmasınlar!?.

Beğenilmek ve hayranlık uyandırmak arzusu [insanları] şoka uğratmak ve rezalet çıkarmak arzusuyla kapı komşusudur; aralarındaki uzaklık küçük bir adım kadardır, üstelik her zaman pek açıkça hissedilmez bile; her ikisinde de şaşırtmak, dikkat çekmek, ilgi top-

lamak açlığı söz konusudur. Herhalde öteki insanlarla temas –temas ya da çatışkı– yoluyla bir katılım izlenimi elde etmek için... Kısaca, yabancılaşmayla mücadele etmek için... Büyük münzevilerin, sütun üstü keşişlerinin (*stylistes*), gönüllü yabancılaşmışların ve lanetlenme peşinde koşan bütün diğer [garip tiplerin] davranışlarında, insanları şaşırtma yoluyla onlarla temas kurma susuzluğu işe karışır; onlara saldırmadır bu. Buradan şu şaşırtıcı sonuca varılır: Gönüllü yabancılaşma tutumu belli bir psikolojik mekanizmanın işe karışmasıyla seçilir, ki bunun kökeninde aslında yabancılaşmadan kurtulma çarelerinin aranışı yer alır. Ya da, daha iyi bir deyişle, gönüllü yabancılaşma seçeneği burada gönülsüz bir yabancılaşma duygusuna karşı mücadele etmek için bir çare rolü oynar.

Tutkuyla istenen ve çatışma ve saldırı yollarıyla gerçekleşen temasa iyi bir örnek, avcının karacayla veya çalı horozuyla olan temasıdır.

Böylece, yaratıcılığın kaynağında yer alan bir karşı çıkma ve yıkıcılık mizacına, ve aynı zamanda bu yıkıcılığı vurgulama, açığa vurarak somutlaştırma ve anlamlandırma iradesine sahip olan sanatçı, birbiriyle bağdaşmaz iki özlem tarafından çağrılma durumundadır; bunlardan biri, her türlü toplumsal katılımdan kaçınmak, ortak görüşlerden her noktada gittikçe daha çok uzaklaşmak, farklılığını elinden geldiğince korumak ve dolayısıyla kendini de bakışlardan ve temaslardan kaçırmak; ötekiyse, tam tersine, eserlerini halka göstererek ve karşı çıkışına gerekli reklamı –yapılmazsa eyleminin hedefsiz bir kurşun olarak kalacağı reklamı– yaparak konum ve tutumlarını dışa vurmaktır.

Bazıları sanatsal üretimin mutlaka bir topluluğa hitap ettiğini, sayıca pek az hatta bir kişiden ibaret de olsa, alımlayıcılar olma-

dan var olamayacağını ileri süreceklerdir. Hatta kasıtlı olarak –bu da bir şeyi değiştirmez– alımlayıcı kitlesi *hayali* bile olsa... Bir anlamda denebilir ki, her eylem ancak bir insan topluluğunun varlığı, *başkasının* varlığı bağlamında tasarlanabilir, ve hatta *öteki* olmasaydı bireysel bilinç de var olamazdı. Fakat bu, zihnin soyut görüşlerini fazlaca ileri götürmek olur. Sanatsal üretimin özü bakımından *reklamlık* olduğunu ileri sürmek, bizi, aynı şeyi bütün etkinlikler hakkında, ve nihayet bizzat varoluş hakkında da ileri sürmeye götürür.

Bir noktayı iyi görmeli: Sanatsal üretim durumlara göre *daha çok* veya *daha az* reklamlık bir niteliğe bürünür. Gerekli kıldığı bireycilik konumu, yine durumlara göre, eserin başkalarına sunulabilme olasılığının (bu sunulma varsayım düzeyinde de kalsa) zihinde fazla ağır basması nedeniyle az ya da çok bulanır veya toptan silinir. Dolayısıyla, her durumda reklam hedefi bireysel yaratı eylemine –paranın yazısını turasına bağlayan bağla– sıkı sıkıya bağlı bile olsa, yine de bireyselcilik konumunu yansıtan ürünleri reklamcılık konumunu yansıtanlardan ayırt etmek gerekir; bunlar, sudaki yağ emülsiyonlarıyla yağdaki su emülsiyonları gibi, birbirlerinden özleri bakımından farklıdırlar, emülsiyondaki su ve yağ oranları aynı olsa bile...

Yukarda söylenenlerde reklam terimine verilen anlam, kamuya, halka iletilmek, halkı (pek az sayıda kişi söz konusu olsa bile) karşısına almak olarak anlaşılmalıdır; belki de burada yayımlama terimini kullansam daha iyi olurdu. Yine de, yayımlamayı, yayının hedefine vardığını –yani halka ulaştığını– görme arzusundan, ve tabii buna yardım etmek ve halkın da sunulan esere ilgi göstermesini sağlamak yönünde gösterilecek bir çabadan ayırmak çok zordur. Reklam da burada başlar ve pratik olarak yayımlama olayından

ayrılamaz. Aslında reklam özünde o kadar da irkiltici olmayabilirdi, eğer apaçık, dolambaçsız yollara başvursaydı: "Herkes Elhamra'ya gitmeli ve dünyanın en büyük hokkabazının eşsiz numaralarını görmeli..." Buna karşılık, kılık değiştirince iğrenç oluyor; amaçları için tüm kültür aygıtını ve elinde olduğunu iddia ve ilan ettiği yasa gücünü seferber ettiği ölçüde daha da iğrenç...

Kültürün iki dirim gücünden biri değer kavramı, öteki koruma kavramıdır. Binlerce yıldır başımıza bela olan kültürün hakkından gelmek için, önce dayandığı fikri, sanat ürününe atfedilecek bir değer olduğu fikrini yok etmek gerekecektir. Burada değer sözcüğünü hem ekonomik hem de etik veya estetik anlamlarında kullanıyorum – ama zaten ikisi birbirini içerir bunların. Alım-satım değeri kaldırılmadan estetik değer kaldırılamaz, üstelik asıl tehlikeli, pazar değerinden çok daha tehlikeli olan bu ikincisidir, aynı zamanda zihinlere daha iyi kök salmıştır. Korumacılık kavramı da değer fikrine bağlıdır. Açıktır ki, ancak bir değer atfedilmiş olan nesneler korunur; değer fikri kaldırılsaydı koruma arzusunun da varlık nedeni kalmazdı.

Kültür camiasının işlevi ürünlere değer atfetmektir. O kadar kişiyi bu camiada yer kapmaya sevk eden de o kadar övündüğü bu yetki, bu iktidardır. Kültür aygıtı müzayede yöneticilerinin yargı mercii konumunu alır; saygınlıkların ve kârların dağıtımı onun değerlendirmelerine bağlı olacaktır; zaten akıldan hiç çıkarmamak gerekir ki, saygınlıklar yüksek fiyatların, yüksek fiyatlar da saygınlıkların sonucudur, öyle ki, kültür camiasıyla tüccar camiası arasında [çıkar ortaklığına dayalı] sıkı bir işbirliği bulunur. Kültürle ticaret el ele yürürler. Birini yok ederseniz ötekini de yok etmiş olursunuz.

Nefret ettiğimiz bu *değer* kavramını kaldırıp yerine kişisel kapris ve fantezilerin bir sanat eserine duyulacak sempatiye yeterli

gerekçe olduğu, doğru temel, haklı neden vb. şeylerin artık hiçbir şekilde bunlara karışmasının gerekmediği fikrini koyduk mu, doğal ve kendiliğinden eğilimlerin bütün serbestlik ve masumluklarıyla tekrar ortaya çıktığını görürüz. Bununla birlikte, bir tablonun bir koyunla, hatta belki bir öküzle trampa edilmesi gibi olayların ortaya çıkması da imkânsız değil, hatta olasıdır; fakat şurası kesindir ki, alım-satım değeri bir kez o mitsel estetik değerden ayrıldı mı, bu tür alışverişlerdeki fiyatlar küçük tutarlarla sınırlı kalacak ve o zaman bundan fazla bir zarar doğmayacaktır, zira, kötü filozofların düşünme eğilimlerinin aksine, küçük miktarlarla yüklü miktarlar arasında büyük fark vardır ve bu her şeyi değiştirir.

Böyle küçük trampalardan büyük zarar doğmayacağını söylerken, aklımdaki büyük zarar, bazı eserlere atfedilen saygınlığın –alınıp satıldıkları pazar fiyatları ve bunlardan dolayı gördükleri aşırı saygı (ya da bunun tersi) yüzünden– neden olduğu yıkıcı etkilerdir. Bu eserlere gösterilen ölçüsüzce aşırı saygı, halka birtakım gizli nedenlerden kaynaklanıyor gibi görünür, onu sanat ürünlerinin değerinin kendi algılayamadığı ölçütlerden ileri geldiğine inandırır, ve sonuç olarak bu eserlere sevgi gösterme, hele hele kendi hesabına sanat yapma serüvenine atılmaktan caydırır. Kültür memurları da zaten değer kavramının gardiyanlığını üstlenmiş ve değer belgelerini dağıtmakla görevli devlet aygıtıyla dayanışma halinde olduklarından, değeri sadece kendileri tarafından algılanabilir ve sadece kendi saflarında doğabilir gizemli ve ender bir şey olarak göstermek onlar için çok önemlidir; bu yüzden halktaki bu moral kırıklığını sürdürmekten, hatta ellerinden geldiğince artırmaktan zevk alırlar. Halkın, onların Kilisesinin ayrıcalığını sorgulamasını, ve bütün o değerlerin –başta değer kavramının kendisi olmak üzere– hayali olduğu fikrine kapılarak bütün sistemi çökertmesini engellemek için bütün yetilerini seferber ederler.

Sanatçıların hemen hemen hepsi de, aslında doğal bir iç dürtü nedeniyle değil, bir zincirleme etkileniş sonucu, bu sahtekârlığın suçortağıdır. Mevcut durumun baskısı olmasaydı, reklam ve promosyon değil, hele para hiç değil, sadece eserlerinin beğenilip sevilmesinin peşinde koşarlardı. Zaten [gerçek] sanatçıların parayla işleri yoktur ve parayı umursamazlar, ne var ki, halihazırda eserlere biçilen yüksek fiyatlar aynı zamanda onlara prestij de sağladığı ve bu olmazsa eserlere kimse ilgi göstermediği için, [parayı da gözönüne almak zorunda kalırlar]. Zincir şöyle çalışır: Kendi hesabına uluslararası ölçekte bir sunum ve dağıtım tekeli kurmuş olan kültür camiası tarafından tamamen beyni yıkanan halk, gerçekliğine kesinlikle inandırılmış olduğu değer fikrinin yerine temeli yalnızca kapris olan kişisel eğilim fikrini koymak isteğinden vazgeçer: bu alanlarda, dışında sadece yanılgının, suçlu beğeninin hüküm sürdüğü bir haklılığın (*légitimité*) var olduğuna ikna edilmiştir artık. Dolayısıyla, bundan böyle, herhangi bir sanat ürününe ancak kültür kilisesi bunu tavsiye ettiği ölçüde ilgi duyacak, o esere de ancak kültür kilisesinin sınıflamasında verdiği rütbeyle orantılı bir saygı gösterecektir. Bu sınıflamada yer kapamayan sanatçı ise halkın gözüne zavallı bir dışlanmış, bir beceriksiz olarak görünecektir. Bütün sanatçıların kültür kurumları tarafından anılmak ve onlardan diploma almak için telaş ve kaygıyla çaba harcamalarının nedeni budur; anahtarları bu kurumların elinde olan saygınlık ve promosyon aygıtlarıyla suçortaklıklarının nedeni budur; onlarsız, kendileri ve eserleri için ancak kayıtsızlık ve küçümseme umabilirler. Fakat promosyonlardan vazgeçmek, bütün sınıflamaları bir kenara bırakmak, *değer* mitosunu kaldırıp atmak ve sanat olgusunu her türlü yasallaştırma dışında yalnızca sanatçının "paşa gönlü" planına, her türlü prestij mekanizmasının etkisi dışında kendiliğinden ve karşılıksız ilgi planına taşımak söz konusu olsaydı, sanıyorum bütün sanatçılar, ya da hemen hemen bütün sanatçılar, bunu

harika bir özgürleşme olarak hisseder ve alkışlarlardı. Bana sorarsanız, sanatçılar da, kültürün beyin yıkama işlemiyle ne denli koşullanmış olurlarsa olsunlar, aslında onun oynadığı komediye inanmıyor, sadece inanırmış gibi yapıyor ve istemeye istemeye katılıyorlar. En azından ben öyle umuyorum.

Halk kültür memurlarının kendisine aşılamaya çalıştığı değer kavramından kuşku duymamakla, zaten değeri onların tartışmaları dışında kalan eser de bulunmadığına göre, övgüyü hak etmiş olur. Fakat bu memurların, zaman zaman, savundukları değer kavramının oldukça belirsiz ölçütlere dayandığı fikri halkın aklına gelmesin diye, camianın iyiliği için aralarında bir *kutsal birlik* oluşturarak, zaten resmileşmiş –"aziz ilan edilmiş"– bir sanatçıyı cümbür cemaat büyük gürültüyle kutladıkları da olur.

Kültürün koşullandırması, tıpkı kültüre karşı yıkıcılık gibi, doğal olarak kişiden kişiye çeşitli dereceler içerir. Kültürle ilişkilerinde araya biraz, daha az veya daha çok mesafe koyabilen insanlar görülür. Genellikle bu tutum kültürün bazı yönlerini ilgilendirir, bazılarını ilgilendirmez. Kültürden çok fazla uzağa kaçanlar nadirdir. Koşullanmadan tam olarak kurtulmanın imkânsız olduğu görülmelidir; sorun, daha çok veya daha az sorunudur. Birçok kişi kültürün mıknatısından tamamen kurtulmuş olduğunu iddia eder, ama aslında ona en bağımlı olanlar arasındadır. Genel olarak ilgilinin zihninin hiç de duru olmadığı bir konudur bu. Kültürün daha çocukluktan itibaren düşünceye bastığı damgalar ve aşıladığı kalıplar tabii algılanmaz, hissedilmez; ancak sonradan, düşüncenin kendine karşı dönmesiyle, bunlardan bir ölçüde kurtulmak imkânı doğar; bu da çok zaman alan ve sağlam bir irade gerektiren uzun bir dizi sorgulama ve kafa yorma çabasıyla mümkün olur. Sık sık bazı kimselerin kültür hakkında ondan kurtulmuş oldukları izlenimi

veren fikirler dile getirdikleri görülür; ama bunlar hemen ardından kanlarının kültürle arıtılamayacak derecede kirlendiğini meydana çıkaran davranışlarda bulunurlar, tıpkı her türlü batıl inançtan kurtulmuş olduklarını iddia eden, ama hemen ardından bir merdivenin altından geçmeyi reddeden insanlar gibi.

Batı'nın iki kahramanı vardır. Bir yandan gözünü budaktan sakınmaz korsanı, yiğit ve atılgan önderi, başkaldırıları ezen karşı durulmaz kılıç erini alkışlar, öte yandan, bunun tam karşıtını, suç ve hakaretleri bağışlayan yumuşak başlı, fedakâr ve mazlum aziz tipini. Bu iki karşıt güneşin, sırasıyla önce biriyle hemen ardından da ötekiyle gözü kamaşan Batı insanı, bunların bağdaşmazlığının bilincinde değildir. Onu, kendisini aynı zamanda hem yıkıcı (ki bu onun kafasında özgür ve kaderine tamamen hakim bir kişi anlamını içerir) hem de aynı derecede toplumsal ödevlerine bağlı, grubunun çıkarlarının sadık hizmetçisi, yurtsever vb. olarak görmeye sevk eden şey de belki bu iki karşıt parlaklıktır. Bu iki çatışkın özlemin tam bir açık zihinle bilincine varmak, onun birlikçi düşünme tarzını sorgulaması, kendini iki çatallı etikte, düşüncenin birimlere bölünmesinde, merkezlerin çoğulluğunda, birkaç portede birden icra edilen bir müzikte sınaması için iyi bir fırsat olsa gerekti. Fakat buna hazır değil – henüz hazır değil. Bunun yerine, Batı insanı şimdiye kadar, hepsinden birer miktar kırpmak suretiyle her şeyi bağdaştıracak bir formül aramakla uğraştı, ama o formülü bulamadı. Yıkıcı, evet, ama çok fazla değil, biraz dikkat çeksin yeter; iyi yurttaşlıktan vazgeçmeksizin şapkayı gözünün üstüne yıkmak gibi bir şey... Dikkate değer bir nokta, herkes kendi çöplüğünde yıkıcı olduğunu iddia eder, öyle olmayı özler, öyle olduğuna, hatta çok öyle olduğuna içtenlikle inanır; bunun nedeni, kendi sorguladıklarından daha fazla şeyin sorgulanabileceğini ve kabul edilmiş basmakalıp fikirlerin çürütülmesinde kendisinden daha ileri gidi-

lebileceğini düşünememesidir. Ara sıra biraz edepsizce sözler söyleyen mahalle papazının ya da burnunu biraz gürültüyle çeken düşesin muzip yıkıcılığıdır bu. Kültür dünyasının meydan okuyuşu ve vicdanını rahatlatışıdır; bağımsız düşünceli olduğu konusunda kuşkularını giderir. Kim kültür dünyasının koşullandırmasına laf edecek olsa, hemen itiraz olarak önüne bu yıkıcılığın sürüldüğünü görmekten kaçınamaz. Sol kanadın, ilerici kanadın yıkıcılığıdır bu. Mobilyaların yerlerini biraz değiştirmek, birkaç yeni parça eklemek, eski aile konağına incik boncuk türünden son moda birkaç süs eşyası getirmek, kapkacağı, musluk ve baterileri yenilemek gibi bir şey...

Doğal olarak her şeyin olduğu gibi yıkıcılığın da dereceleri vardır. Yıkıcılığa Batı'da her zaman yüksek değer verildiği, bugünse her zamankinden de fazla gözde olduğu söyleniyor. Ama burada hedeflenen yıkıcılığın gerginlik derecesi nedir? Aslında bu hiçbir ciddi sonuç doğurmayan önemsiz bir deri yangılanması, bir tür isiliktir; yüzeyde kaşıntı yapıyor, ama köklere dokunmaktan kaçınıyor. Aslında kaçınıyor da denemez ya, sadece bunu akıl etmiyor, o kadar. Gerçi bir yıkıcılık mistiği vardır, yıkıcılık kavramına adeta tapılıyor, ama sadece kavramına, fazlasına değil. Yıkıcılık diye onun basit, sahte bir görüntüsü ortada dolaşıyor. Bu sözde yıkıcılık bir an bile sistemin temellerini sorgulamıyor, sadece onu daha da gönendirmenin yollarını konu ediniyor.

Hıristiyan uygarlığı dışında bir ülkede uzunca süre yaşayan bir kimse, Batı insanının düşüncesinin, her şeyi algılayış tarzının, mistiğinin ve mizacının bakış açılarının Hıristiyanlık tarafından son derece derin biçimde damgalanmış olduğunun bilincine varır; bu insan tanrı-tanımaz da olsa, hatta Hıristiyanlık karşıtı olduğunu açıkça ilan etse de durum değişmez. Kanımız gerçekten Hıristi-

yanlıkla boyanmıştır; ama bu, pek düşünmeden zannedildiği gibi, bir inanç işi, bir dogmaya boyun eğme sorunu değil, bir değerler ölçeği, zihin tabanı, düşünce koşullanması olayıdır; onu hissetmeyiz, ama bütün etkisiyle vardır, oradadır. Derinlemesine ve ayrılmazcasına Hıristiyanlığa bağlı olan kültürümüz, yüzyıllardan beri bizim rejimimiz olan ve kültürümüze de kaynaklık eden bir sosyal sınıfın egemenliğine dayalı bir rejime de daha az bağlı değildir. Bu egemenlikten kurtulmak isteyen ulusların, sadece Hıristiyanlıktan değil bizim kültürümüzden ve gereçlerinden gelen her şeyden de arınmaları gerekecektir. Güvenle diyebiliriz ki, bizim kültürümüze ait ögelerden herhangi birini muhafaza edecek olurlarsa, bu onlar için er geç meyvenin içindeki kurt gibi çalışacak ve ülkelerine er geç kaldırmak istedikleri rejimi geri getirecektir. Hatta topraklarında bir müze kurulmasına izin vermelerinin, bir kilise yapılmasına izin vermekten daha tehlikeli olduğunu sanıyorum. Vaktiyle savaş gemilerine, daha sonra ticaret kolonilerine ve köle tacirlerine yolları açanlar Cizvitlerdi, şimdiyse bu görevi sanat sergilerinin düzenleyicileri üstleniyor. Şu nokta da iyi görülmeli ki, kültürümüzün toplumsal rejimimize bu kadar sıkı bağlı olması, entellektüellerimizin düşünce tabanlarının bu rejime temel olmuş bütün mitos, inanç, fikir ve kanılarla renklenmiş kalması sonucunu doğuruyor, rejimden ayrılma iddiasında bulunan, bunu yaptığına dürüstçe inanan entellektüellerde bile. Burada, sözde devrimci aydın için kültürel koşullanma, tanrı-tanımaz aydın için Hıristiyanlık koşullanmasının çalıştığı gibi ve aynı ölçüde çalışıyor, ve aynı şekilde ilgili tarafından da hissedilmiyor.

Sayısız devlet görevlileri, profesörler, köşe yazarları, yorumcu ve eleştirmenler, her türlü tüccar, spekülatör ve pazarlamacılardan oluşan kültür dağıtım aygıtımız, sonunda, tarım ve sanayi ürünlerinin dağıtımında görülen ve bütün kârları yutan aracılar ağı kadar

geniş, hantal ve asalak bir organizma haline geliyor. Burada ele aldığımız sanat ürünleri konusunda, kâr derken aklımızda parasal kâr fikri söz konusu değil (aslında o da var tabii, ama önemi yok), öncelik kârı demek istiyoruz; zira bu asalak dağıtımcılar topluluğu güçlendikçe, sanatın yaratı işinden çok açıklama, yorumlama ve yayma işi olduğu, dolayısıyla bu alandaki hakiki üreticilerin sanatçılar değil, onların eserlerini halka sunan ve öne çıkmalarını sağlayanlar olduğu fikrini ediniyor ve dayatmaya çalışıyor.

Sözde devrimci aydınların, devrimcilik istek ve iddiasında olanların (ama bakalım bunu sahiden istiyorlar mı?) önlerinde bir yol kalıyor: aydın olmaktan vazgeçmek. Kastettiğim, bu sözcükle anlatılan ve kültürün düşünce üzerindeki özellikle belirgin egemenliğini, zihinsel etkinliğin özellikle zorlayıcı bir koşullanmasını içeren anlam. Bu aydınlar için özel "kültürden arınma" okulları kurulmalı ve oralarda uzun süre kalmalılar, zira içlerine işlemiş kültür kalıplarından kurtulmak ancak yavaş yavaş, küçük küçük adımlarla gerçekleşebilir. Bu süreç, dayanakları ilk bakışta –yanlış olarak– tartışma gerektirmez gibi görünen birçok veriyi birbiri ardından sorgulamayı gerektirir. Üstelik birçoklarının yaptığı gibi işi sonuca bağlamaksızın yalnız sorgulamak da yetmez; açık bir zihinle bunların yanıltıcılığının, temelsizliğinin bilincine varmak ve bunlardan ödünsüzce ve kesin olarak kurtulmak gerekir. Gerçek anlamıyla kurtulmak, çoğu kez yapıldığı gibi bu verileri kabul edilemez ilan edip iki dakika sonra yeniden onların güya çürütülmüş temellerine dayanarak us yürütmek değil. Söz konusu okulda yıldan yıla görülecektir ki, çok sayıda böyle veriler büyük zahmetler pahasına üstten atıldıktan sonra bile, her geçen yıl ulaşılan koşullanmadan-kurtulma [*déconditionnement*] derecesi pek düşüktür, ve özgürleşmede hayli ileri gidildiği izleniminin yaygın olduğu o anda bile, daha işin başında bulunulmaktadır. Her yıl aynı yanılsama tekrar-

lanacak, buna karşın düşüncenin o zamana dek irdelemeden dayanak noktası olarak aldığı fikir ve kanıların tükenmediği görülecek, bu kez kalanların temelsizlikleri, devrilmesi gereken yeni kaleler olarak ortaya çıkacaktır. Bu uzun ve aşamalı koşullanmadan-kurtulma operasyonu sırasında düşüncenin özellikle gergin ve yoğun bir çaba harcaması, ayrıca duruma uygun ustaca bir taktik benimsemesi gerekecektir, çünkü onun için çok özel bir savaşım söz konusudur: kendi kendine karşı, kendi dayanak noktalarına karşı, kendi işleyişinin aracı ve kendi örgüsünün şişleri olan bir aygıta karşı, kısaca tam anlamıyla kendi varlığına karşı bir savaşım...

Sözünü ettiğimiz okulda acemilerden özellikle ilk yılın başlarında elde edilecek sonuç, günümüz aydın çevrelerindeki en hızlı tartışmacı, en sert protestocularda görülene denk bir özgürleşme derecesi olacaktır. Ama asıl eğitim işte bu ilk aşamadan başlayıp "arılaşma" [*dépuration*] yolunda çok daha ilerisine geçmek üzere yeter sayıda yıllar boyunca devam edecek, sürecin sonunda kültür kavramı tüm değerini yitirmiş, aydın kavramı da gereksizleşmiş olacaktır. O zaman, bir devrimci etkinliğin gerçek bir anlam kazanmaya başladığı ve işgörürlük, etkililik iddiasında bulunabileceği aşamaya gelinmiş olacaktır. Fakat enstitümüzün üst sınıfları daha da fazlasını isteyecektir, zira bu aşamada, peş peşe sorgulanıp reddedilen onca değerden –yani en azından değer olduğu iddia edilen, o zamana dek öyle kabul edilmiş olan şeylerden– sonra, *değer* kavramının kendisi, ondan sonra da *kavram* kavramı gündeme gelecektir. Gerçi değer yürürlükten kaldırılınca kültürden kurtulma yolunda "kayda-değer" bir adım atılmış olacaktır, ama ancak '*kavram*'ın da yürürlükten kaldırılacağı son aşamaya gelindiğinde, kültürün pençesinden tam anlamıyla kurtulunmuş olacaktır. Zira kültürün başat özelliği kavramlayıcı [*notionneuse*] olmasıdır; kavram onun dokusunun hücresidir; kavramlayıcı ve adlandırıcı... Şeylerin ancak onlara

dışardan bakan, onlara yabancı biri için birer adı vardır. İçlerinde olan onları adlandıramaz; şeyler onun zihnine o anda kendilerini *kavramlar* olarak sunamazlar. Bu "mezuniyet" aşamasında, devrimci adayı, öteki kavramlar gibi devrim kavramının da elinden kayıp gittiğini görecektir. Devrim artık bir girişim olarak tasarlanmayacak, yapılmış, bitmiş olacaktır; başka deyişle, artık tasarlanmayacaktır.

Sanat bağlamında, koşullanmadan-kurtulma süreci önce geleneksel olarak beklenenle, örneğin bir tabloyla, araya mesafe koymayı ve bu nesnenin yapısının ve yapılma biçiminin dönemlere göre konu olduğu beğenilmenin yanıltıcı ve temelsiz olduğunu kabul etmeyi içerir; nesne, dönemine göre, ister geometrik nitelikte bir düzenleniş doğrultusunda, ister –aksine– kaotik bir yapıya göre tasarlanmış olsun; ister kişisellik dışı soğuk ifade ve inşa tarzlarına, ister –tam tersine– coşkulu bir heyecanla vurgulanmış kişisel tarzlara başvurulmuş olsun. Bunun ardından, yapısı ve yapılma biçimi ne olursa olsun, "tablo" fikrinin özellikle ve yanıltıcı anlamda "kültürel" niteliğinin bilincine varmak gelecektir. Gerçekten de, bir tablonun tüm çağrıştırımlarını ve bunları sağlamak için başvurulan tüm yapım tekniklerini değiştire değiştire, sonunda bizzat tablo ilkesinin –bir çerçeveye sıkışmış bir dikdörtgen– son derece yanıltıcı [özsüz] olduğu ve her halükârda belli bir kültürel uzlaşıma sıkı sıkıya bağlı bulunduğu ortaya çıkacaktır. Günümüzde zaten böyle bir süreç yürümektedir, ve yakın bir gelecekte *tablo* denilen ve bir çiviyle duvara asılan dikdörtgenin –kültür ağacından düşmüş, antika gözüyle bakılan çürük meyvenin– modası geçmiş gülünç bir şey haline gelmesi güçlü bir olasılıktır. O zaman, alan, dikdörtgen, çivi ve duvardan oluşan bu deli gömleğinden kurtulmuş özgür sanat formlarına açılmış olacaktır. Fakat kültürel koşullanma dedektifi bu formlarda da, yeni bir kılık içinde de olsa, adı geçen "gömleğin" düğümlerini hiç de gevşetmemiş olduğunu

keşfetmekte gecikmeyecektir. Gerçekten de bu pençe tuttuğunu ancak sanat kavramı –yalnız tablo kavramı değil– tasarlanır ve algılanır olmaktan çıkınca, sanat bir kavram olarak düşünce tarafından bakışların önüne fırlatılmaktan çıkıp bir form olarak düşünceyle bütünleşince, düşüncenin önüne çıkacak yerde içinde yer alınca bırakacaktır; o andan itibaren de adlandırılabilir şeyler arasında yer alamayacaktır. Aslında kültürün zehrini oluşturan sanatın kendisi değil adıdır. Yukarda çerçevesiyle tablo hakkında söylenenler tabii kaidesiyle heykel, sahnesiyle tiyatro için de, ayrıca şiir, roman ve tüm edebiyat türleri için de geçerlidir.

Kültür sanat sözcüğünü söylediğinde söz konusu olan sanat değil sanat kavramıdır. Zihin, her konuda olduğu gibi sanat konusunda da, nesneyle nesnenin kavramı arasındaki büyük doğa farkının bilincine varmaya –ve bu bilinci hep uyanık tutmaya– çalışmalı ve alışmalıdır. Kültürel düşünce bütün alanlarda seyirci konumunda kalır, asla sahneye çıkmaz; güçler yerine biçimleri, devinimler yerine nesneleri, eylem ve güzergâhlar yerine yerleşmişlikleri gözönüne alır. Her şeyi birbirleriyle karşılaştırmak, bunun için onları ölçmek, en başta da değerler biçmek ve bu değerleri karşılaştırmak tutkusu yüzünden, ancak somut ve ele gelir şeylerle, değişmez ölçülerle işlem yapabilir. Rüzgârın tutulacak yerini bulamaz, onu tartmak için terazisi yoktur; sadece getirdiği tozu tartabilir. Kültür sanattan ancak sanat eserleri aracılığıyla haberdar olur, [sanat deyince sadece onları bilir], ki bu tamamen başka bir şeydir; konuyu artık sanat olmayan bir zemine, rüzgâra göre kum neyse o zemine taşır. Bu suretle sanat yaratısını çarpıtmış olur; gerçekten de sanatsal yaratı böylece doğal işlevi olan rüzgârlıktan çıkıp sahteleşmiş, kum taşıyıcı konumunu benimsemiş olur. Sanatçılar da, kültürün komutuna göre hizaya geçmekle, rüzgâr üfleyici etkinliklerini bırakıp kum yığıcılığı işini benimsemişlerdir. Bazıları kültür

ortadan kaldırılırsa sanatın da kalmayacağını iddia ediyorlar. Bu vahim bir yanlıştır. Gerçi bu durumda sanatın adı olmayacaktır, ama ortadan kalkan sanat değil sanat kavramı olacaktır, ve sanat da artık adlandırılmadığı için daha sağlıklı olarak yeniden canlanacaktır.

O zaman, [sanatsal yaratının] kültürün gözüne gözüktüğü anda uğradığı kırılma son bulacaktır; bunun sebep olduğu, sanatsal üretimin bu kırılmaya uymasını, o doğrultuda icra edilmesini, onun hizmetçisi haline gelmesini, ve bu suretle kendi özgür ve doğal dürtüsünü daha kaynağında çarpıtmasını engellemenin imkânsızlığından ileri gelen "doğasından-çıkma" (*dénaturation*) mekanizması sona erecektir.

Kültürel düşüncenin içinde bulunduğu zorunluluk, her şeye bir ad verme (ve bu suretle, daha o andan itibaren, nesnelerden sadece onları tamamen "doğalarından çıkaran" –özleri itibarıyla devingen ve değişken şeyleri *sabit* rakamlara, figürlere dönüştüren– yalancı bir dış görünüş yakalama) zorunluluğu, yalnızca sanat konusunda kendini göstermiyor. Daha sonra o verilen adların üzerine kurulan bütün yapıların sonuç olarak gereksizliğe, anlamsızlığa ve sapkınlığa varmasına neden olan bu zorunluluk, etik konusunda da, zihnin girdiği bütün diğer araştırma yollarında da rol oynuyor. Oralarda da aynı şekilde nesneyle taşıdığı ad arasında, yani içselliğinde yaşanan şeyle dışardan bakılan şey arasında, şeyi canlandıran devinimle verilmiş adın onu dönüştürdüğü yanıltıcı hareketsiz figür arasında bir kafa karışıklığı hüküm sürüyor. Elinde sözcük dağarından –yani kültürün ürettiği bir materyalden– başka araç bulunmayan yazarın, kültürden kurtulmak için ressama göre çok daha fazla zahmet çekmesine neden olan nokta da budur. Zira ressam kullandığı imleri sınırsızca değiştirebilir, şeylere yönelttiği yeni bakışı taşımaya daha elverişli yenilerini bulabilir; oysa yazarın elin-

deki sözcükler şeylere bir kez ve son kez kültür tarafından yöneltilmiş değişmez bir bakıştan doğmuş ağır ve kaba imlerdir; kültürün buyurduğundan başka her türlü bakış açısını dışlar, düşünceyi aynı açıyı benimsemeye zorlar, ve kendini yenilemesine engel olurlar. Herhalde bu nedendendir ki, yazarlar görsel sanatçılara oranla çok daha fazla kültüre bulanmış durumdalar, ve yenilik yapma özlemlerine, yaptıklarına dair inançlarına karşın, en orta malı yerleşik edebi geleneğe, uslu uslu, aynı nitelikte bir halkacık ilave etmekten fazlasını başaramıyorlar; buna karşılık, görsel sanatçılar şimdi onların çok önünde koşuyorlar. Kültürden azat olmak ve gençliğine tekrar kavuşmak için, düşüncenin sözcüklerden kurtulmaya ihtiyacı vardır.

Bizim ellerde, birçok yüzyıl boyunca, düşünceyi ve buyruklarını ifade görevi hemen hemen sadece edebiyata düşmüş, plastik ve diğer sanatlar ancak ikincil ve yardımcı bir rol içinde düşüncenin "resimlenmesiyle" görevlendirilmişlerdir. Yazarların diğer sanatçılara sempatiyle de olsa tepeden bakmaları bundandır; yazarın çoktandır doğal hakkıymış gibi üstlendiği ve zaten hiç kimsenin, hatta sanatçıların bile tartışmayı düşünmediği yönetmen, yargıç ve uzman rolü de bundandır: sanatçı bir tür bedensel özürlü, yazarın sesini ödünç vermesi gereken bir dilsiz sayılıyordu. Ne ki, halk tarafından sanatçıya layık görülen bu düşük süsleyicilik rütbesi, bahçıvan veya berberinkine yakın bu konum, tamamen haklı bir gerekçeye dayanıyordu, zira çarmıhtan indirilişlerin ve çocuk İsa'yla Meryem'lerin, çıplak kadınların ve resm-i kıyafetli portrelerin sanatı, hakikaten düşünceyi pek zayıf bir düzeyde seferber ediyor, park veya giysi tasarımcılarınınkinden daha fazla saygınlığı hak etmiyordu. Fakat birkaç onyıldan beri durum, adım adım ve halen durmadan hızlanan bir süreç içinde, büyük ölçüde değişmiş bulunuyor. Sanatçılar sözcüklerin ağır boyunduruğundan kurtulmuş

ifade tarzlarının kendilerine sunduğu özgürlüğün bilincine vardılar; bulacakları kendilerine özgü çarelerin, düşünceyi yazarlarınkinden çok daha geniş bir alanda işe koşmak, düşünce üzerinde yazarın yapabileceğinden daha dolaysız ve daha güçlü bir hakimiyet kurmak, onu daha uzak mesafelere taşımak ve sahip olduğu halde artık hatırlamadığı, edebiyatın felç edici egemenliğinin çoktan beri unutturmuş olduğu güç ve olanakları ona yeniden tanıtmak açısından sağladığı imkânları keşfettiler. Bunun sonucu olarak plastik sanatçılarla yazarların birbirlerine karşı durumları şimdi tersine dönmüştür. Zaten birkaç zamandır yeniden doğma, gençleşme özlemi belirtileri göstermekte olan yazarlar, alelacele sanatçıları açtıkları yeni yollarda izlemeye, kendi eski enstrümanlarını bu yeni müziğe uyarlamaya, hatta eski geleneksel yöneticilik yetkilerini kurtarmaya çalıştılar. Ne var ki, bunun için –sanatçıların alabildiği– eski tekneyi karaya çekip korkusuzca yepyeni bir gemiyle denize açılma kararları eksikti. Yazarların artık kadük ve kısır kalmış zihinsel konumları ödünsüzce kenara itmeyi reddedişleri elbette son beş altı yüzyıl boyunca edebiyatın gayet canlı ve verimli oluşundan ileri geliyor; plastik sanatlar ise, Meryem'leri ve nü'leriyle, Ortaçağdan beri ancak son derece umut kırıcı bir manevi yoksulluk göstergesi olan eserler üretebilmişti. Bugünse, bütün edebiyat tereddüt ve kararsızlıkları, çekingen geleneksel kültürü gençleştirme çabaları, melezlemeleri, eski bitkilerde yeni ruh aşısını tutturma denemeleri içinde yerinde sayarken, sanatçılara, yazarlarda kolayca görülemeyecek bir kolaylıkla, geleneksel tarzları reddetme ve büyük çoğunlukla –hep birlikte bile denebilir– kendini geçmişten tamamen kopmuş yeni arayışlara adama gücünü veren de herhalde yaşadıkları bu uzun kölelik ve uyuşukluktur. Kısa bir süredir yeni ve çoktan beri görülmedik bir durum oluşmuş bulunuyor; burada, geleneksel olarak düşünceyi iletmek ve harekete geçirmekle görevli sözcükler dilinin yerine, sanatçılara sunulan çok biçimli, sınırlamasız ve her

türlü zorlayıcı kuraldan kurtulmuş bir dil geçmiştir. Düşünce de artık yeni buluş yollarında kılavuzluğu yazarlardan değil sanatçılardan bekliyor. Bakışlar onlara doğru yöneliyor; dürtü ve atılımlar da onlardan geliyor.

Şu sırada iki yeni hareket aynı zamanda büyük bir gelişme gösteriyor: Plastik sanatçıların, düşünceye pilotluk etmede, yazarlardan nöbeti devralmaları, ve sanatçıların halk üzerindeki etki ve eylem araçlarına önce ulusal sonra da uluslararası bir kültür camiası tarafından el konulmaya çalışılması. Bu durumda, yaşanıp görülecek şu husus kalıyor: Sanatçılar söz konusu camianın memurları tarafından verilen değer diplomalarından yoksun kalmak korkusuyla onun yetkesine boyun eğip onu güçlendirecekler mi –ki halihazırda durum böyle görülüyor– yoksa, aksine, halk, üzerindeki bütün baskılara karşın, yapılmaya çalışılan ihtilasın, adı geçen değer diplomalarının, bizzat değer kavramının ve değer sınıflamalarının boşluk ve anlamsızlığının farkına varacak, böylece kültür camiası da, silahı elinden gideceğinden, halk üzerindeki tüm etkisini ve sanatçılar üzerinde kurmak istediği tüm denetimi yitirecek mi? Böyle olursa sanatçılar o camianın vesayetinden, özellikle de mitsel ve yalancı değer kavramının üretim özgürlükleri üzerindeki yıldırma etkisinden kurtulmuş olacaklardır.

Yeterince bilgilendirilmemiş bir kamuoyu, kültürle yıkıcılığın birbirine göre yerlerini kaba ve hatalı bir biçimde belirliyor; ona göre kültür Rönesans sanatında ve onu sürdürenlerde, yıkıcılıksa modernist ekollerin sanat biçimlerinin benimsenmesinde yatıyor ve temsil ediliyor; oysa işin aslı hiç de böyle değil. Birçok insan kültürü akademizmle karıştırıyor, bu sözcük ise akıllarına Fransız Akademisini, Güzel Sanatlar Enstitüsünü, Roma Ödülünü filan getiriyor. Raymonde Moulin haklı olarak işaret ediyor ki, böyle

kurumların ve akla getirdikleri gözden düşmüş sanat biçimlerinin artık hiçbir ağırlıkları kalmamıştır; hiçbir etki yapamıyorlar; pratik olarak artık yoklar dense yeridir. Akademizm artık burada yer almıyor; kabuk ya da deri değiştirdi; çoğunluğun kendisini orada görünce tanımadığı, parlak ışık olduğuna safça inandığı, tamamen yeni biçimli yeni ağlara taşındı. Modernist bir surat takındı, avangardcılık taslıyor, haşarılık, başkaldırıcılık rolü oynuyor. Akademizmi elli yıl sonra tanılamak fazla kolay, ama şu anki türünü ayırt edemedikten sonra... Elli yıl öncekiler de, yani şimdi güldüğümüz bu ihtiyarlar en parlak çağlarını yaşarken, aynen bunu yapıyorlardı. Kendilerini son derece duru zihinli, derlemeci ve bütün yeni öğretilere (en azından kendilerine öyle görünenlere) açık görüyorlardı, üstelik birçok insan da onları böyle görüyordu. Şimdi onların bugünkü eşdeğerlileri çıkıp geldi; tekrar buradalar, yeniden gençlik fışkırarak, aydınlanmışları oynayarak ve öyle sayılarak...

Profesörlerin ve kültür memurlarının "ham sanata" karşı kullandıkları argüman, tamamıyla "ham" bir sanatın, kültürden gelen her türlü katkıdan ve kültüre her türlü göndermeden bütünüyle korunmuş sanatın mevcut olamayacağıdır. O zaman ben bir noktayı bu profesörlerin dikkatine sunayım: Ham sanat kavramında gördükleri aynı ham-hayallik niteliği başka herhangi bir kavramda, örneğin vahşet kavramında ya da, şu sıralarda kültür çevrelerimizin pek duyarlı oldukları bir örneği zikredecek olursak, özgürlük kavramında da bulunabilir. Profesörlerin eline birer yer ölçüm şeridiyle mühendis pergeli verilip, vahşet kazığını, özgürlük kazığını ve bütün öteki düşünce duraklarının kazıklarını doğru yerlerine çakarak araziyi işaretlemeleri istenseydi, ham sanat kazığının çakılacağı noktayı tam olarak belirlemekte karşılaştıkları aynı zorluk ve kararsızlıkla karşılaşırlardı. Neden derseniz, ham sanat, vahşet, özgürlük gibi kavramlar birer *yer* gibi, hele birer sabit yer gibi de-

ğil, yönelimler, özlemler, eğilimler gibi düşünülmelidir. Bunun sonucu şu olur ki, iki ayrı yürüyüşçü tesadüfen aynı yerde bulunabilirler, ama yürüdükleri yönler ters ise, yerleri aynı diye konumlarını da özdeş saymak için neden yoktur. Kültürün hepimizin –buna yeterli öğrenim görmemişleri, okuryazar olmayanları da katıyorum– içine işlemiş olduğu, düşüncemizin kültür tarafından tamamen koşullandırılmış ve bozulmuş olduğu, bıçak çeliğe göre neyse düşüncemizin de kültüre göre o olduğu konusunda ben de [profesörlerle] aynı görüşteyim. Ama bıçağın ağzı yıkıcılık yönüne dönebilir; çelik, doğasının yerine "kesmek isteme" doğasını koyabilir.

Bir noktaya dikkat edilmeli: Vahşet ya da özgürlük gibi kavramların tam yerleri boyuna değişiyor diye, kesin ve kalıcı olarak belirlenemiyor diye (kültür sabit nirengi noktaları tutkunudur, bu noktaların oynak arazide saptanması gerektiğinde tamamen çaresiz kalır), bu kavramların geçerli bir temele dayandıklarını yadsıyanlar bile, yadsımanın hemen ardından hiç değilse dolaylı biçimde bunlara gönderme yapmadan edemiyorlar; zira bunlar ham-hayal de olsalar, yaklaşıldıkça kaçan seraplar da olsalar, belki de yerlerinin belirlenememesi nedeniyle, zihin için sabit kilometre taşlarından daha kalıcıdırlar – örneğin sağ ve sol gibi: bu yönler de aynı şekilde insan döner dönmez değişirler. Sağ ile sol da ham-hayallerdir. Düşüncenin sürekli devingenlik olduğu dikkate alınırsa, belki de onun için kullanılabilir nirengiler, kutup yıldızları, sadece ham-hayallerdir.

Kavramları değişmez tanımlara konu olmaya elverişli biçimler gibi ele almak kadar düşünceye yolunu yitirten bir şey yoktur; bunlar biçimler değil eğilimler, yönelimlerdir; karşıtı oldukları kavramlar değiştikçe, onlar da aynı şekilde durmadan değişeceklerdir. Burada kültür ve yıkıcılık gibi kavramları kastediyorum; bunlar

asla değişmez biçimli tanımlanmış statüler değil, sadece konumlardır (*postures*). Bugün yıkıcılık konumunu dışa vuran aynı imler ve ifade tarzları, kültür tarafından resmen tanınır tanınmaz, yarın kültür konumunu yansıtacaklardır. Bazen, hatta sık sık, iki sanat ürününün biçimce birbirinin tıpkısı oldukları halde farklı, hatta karşıt konumlardan türemiş oldukları görülür. İmdi, sanatsal üretimde esere anlamını veren sadece ona kaynaklık eden konumdur. Sanat eserleri düşüncenin devinimleri, düşüncenin aldığı konumlar sorunudur; onlara büründükleri biçimler düzeyinde değil, bu düzeyde bakmak gerekir. Burada, klasik kültürün bakışından çok farklı yeni bir bakış söz konusudur. Klasik kültür ağaca hiç aldırış etmeden sadece meyveleri gözönünde tutuyor, botaniğini de yalnızca meyvelerin biçimlerine dayanarak oluşturuyordu. İyi ama, sanat eserlerine *bakmak* mıdır gerekli olan? Kültürün kendine özgü ve değişmez konumu da zaten eseri –yaşanacak ve yapılacak değil de– bakılacak bir nesne olarak görmek değil mi? "Kültürel" sanatın özniteliğini oluşturan, saflığını bozan ve onu her türlü yıkıcı özellikten boşaltan da, daha üretildiği anda bakışlara sunulması değil mi?

Kültür, kurumlaşmakla özdeşleşir. Bu noktayı asla gözden kaçırmamak, kültürün sadece düşüncenin belli bir nirengileniş sisteminden, ıslah edilecek yerleri olan bir sistemden, ibaret olduğu yanılsamasına düşmemek gerekir. Kültürün aldığı konumlara karşı çıkanlar çoğunlukla onları yenilemek ve zenginleştirmekten daha fazlasının arayışında değillerdir, ama o zaman da onların ekmeğine yağ sürmüş, [düşünce üzerindeki] egemenliklerini tazeleyip güçlendirmiş olurlar. Kurumlaşma –konusunu oluşturan konumlar hangileri olursa olsun– hiç ara vermeksizin savaşılması gereken bir şeydir, çünkü bireysel düşünceye ve dolayısıyla hayatın kendisine karşı çıkan kuvvettir; tam anlamıyla, düşüncenin, kendisine karşı

oluştuğu kuvvettir; atlayan, sıçrayan biri için, bir mermi için yerçekimi neyse, düşünce için kurumlaşma da odur.

Benim kentimde *bakanlar* olmayacak; yalnız oynayanlar kalacak. Artık kültür yok orada, dolayısıyla bakış da yok. Tiyatro da yok artık – zira tiyatro sahneyle salonun ayrıldığı yerde başlar. Herkes sahneye çıkacak benim kentimde. Seyirciler yok. Bakış yok, dolayısıyla bakışlara –oynadığı sırada kendi kendinin seyircisi olan oyuncunun bakışları bile olsa– sunulmak üzere yapıldığından, daha kaynağında çarpılıp sahteleşen eylem de yok. Oynadığı sırada mı dedim? Öyle olsa gene iyi, [kötülük yarı yarıya sayılır]. Aslında tersine dönüş daha oyun oynanmadan gerçekleşiyor, oyuncu oyunundan önce salona taşınıyor, öyle ki, oyununun yerine doğrusu hiç de onun olmayan, başka birine ait bir oyun geçiyor; oyuncu kendini seyirlik olarak kendi bakışlarına sunuyor. Kültürün koşullandırmasının sonucu işte böyle. Her kişinin oyununun yerine başka birininkinin geçmesi sonucunu doğuruyor. Peki, bu durumda bizler, eylerken eyleyişimize bakmadan edemeyen koşullanmış insanlar, biz ne yapacağız? Bütün çabamızı kendimize *daha az* bakmak yönünde harcayacağız. Bakma ilkesine razı olup bakıştan keyif alacak yerde, iyi bir seyirlik oyunun (ve tabii iyi bir bakışın!) nasıl olması gerektiğini tartışacak yerde, biraz gözlerimizi kapamayı, başımızı çevirmeyi deneyeceğiz, önce kısa anlar için, sonra yavaş yavaş daha uzunca süreler için; unutma ve dalgınlaşma alıştırması yapacağız, tamamen demiyorum (elbette bu imkânsız) ama yavaş yavaş, birazcık daha, elimizden geldiği kadar, seyircisiz oyuncu olabilmek için. Benim kentimin ulaşılmaz bir yıldız olduğu şeklindeki itiraza bir an bile kulak vermeyin; bir yolun sonunda saçmalık ve imkânsızlık olması önemli değildir; doğru çizgi oldukları varsayılırsa, bütün yollar sonunda saçmalığa ve imkânsızlığa çıkar. Etkili olan, iş gören, yürünen doğrultudur, eğilimdir, konumdur. Yolun ucunda ne oldu-

ğuna aklınızı takmayın. Yolların ucu yoktur, erişilecek bir uç yoktur.

Kültür düzendir, slogan veya paroladır. Düzen en çok özgürce kabullenildiği zaman güçten düşürücü olur. Özgürce kabullenme yeni imparatorlukların yeni silahıdır: vaktiyle değneğin, '*ultima ratio regum*'un, başardığından daha iyi iş gören, akıllı bir formül. Kültürel propaganda organları çeşitli devlet polislerinin gizli topluluğudur; bunlar [kültürü sevdirmekle görevli] sempati polisleridir. Düzen zorla dayatıldığı zaman bir tepki hareketi doğurur, başkaldırı dürtüsünü canlandırır. Başkaldırı, eskiden, baskı ve zorlamalar döneminde, düzeni koruma güçlerinin gerçek yüzlerini gösterdikleri ve şimdilerde uygulamaya konan o örtülü baskılara başvurmadıkları zamanlarda daha iyi durumdaydı. Bizim basın özgürlüğü çağımızdadır ki, adı geçen özgürlük, daha önce hiç göstermediği bir heves ve ivedilikle, oybirliğiyle, düzen güçlerinin hizmetine girmiş, onların köle yardımcısı haline gelmiştir.

Metafizikçi, "tekvin" rüyaları gören kişi, yeter ki vitalist ya da sürvitalist olsun (demek istediğim, hayattan yana olsun, onun hasmından yana değil, yoksa fena olurdu), kötü yurttaşı, *eşek herifi*, nerede rastlarsa selamlamamazlık edemez. Çünkü hayat –hayat dediğimiz şey– tam tamına bireyleşme demektir; bu süreç, kökensel farklılaşmamışlık içinde bir noktanın ortaya çıkıp ayrı bir varoluş istemeye başlamasıdır. Hayat, daha doğar doğmaz, başlarına buyruk olmak fikrine kapılan kendi hücreleri tarafından biçiminin yeniden tartışıldığını görür; bundan türlerin çeşitlenmesi çıkar ve türlerin içinde de aynı mekanizma çalışarak çeşitlenmeyi durmadan artırır: her zaman türden ayrılmaya eğilimli bireyler bulunur da ondan... Peki, nedir bu eğilim, tastamam başkaldırı, ayaklanma, *eşek heriflik* değilse?... Gözlersek görürüz ki, söz konusu başına buy-

rukluk atılımlarının her birinde insanı şaşırtacak bir dürtü etkisini duyurur; şaşırtıcı, zira farklılaşmamış kökensel kütlenin, ya da sonraki aşamada türün, her noktasının tamamen bütüne aidiyet yönünde koşullanmış olduğu kabul edildiğine göre, durup dururken bu başkaldırıcı konum da nereden çıkıyor? Bunun tartışılmasını, düşüncemizin –tabii burada daha da sonraki bir aşamaya geçmiş bulunuyoruz–, kültür tarafından tamamıyla koşullanmış olduğu için, mantıken bu koşullanmadan kurtulamayacağını iddia edenlere bırakıyorum.

Korkarım önceki not aklımda olanı yeterince açıklıkla ortaya çıkaracak şekilde dile getirilemedi. Düşünceyi bir soğanın katmanları gibi sarmalayan ve yabancı katkılardan –kültürün katkılarından– ibaret olan tabakaları birer birer soymaya girişen herkes, onun bütünüyle bu katkılardan yapılmış olduğunu ve bunların hepsi atılırsa ortada hiçbir şeyin kalmayacağını görecektir. O zaman, düşüncenin saf kültür olduğu, dolayısıyla, bir tür ortak bilinç olmanın dışında, pratik olarak var olmadığı sonucuna varacaktır. Dolayısıyla, bireyleşmenin aldatıcı bir hayal olduğunu söyleyecektir. Özünde kültürden başka bir şey olmayan düşüncenin, kültürü reddetme konumunu da ancak aldatıcı bir şekilde benimseyebileceğini söyleyecektir. Fakat, eğer böyle olsaydı, ne ilkel soluk borularından akciğerler, ne de kökensel farklılaşmamışlıktan toprak ve su türeyebilirdi.

Bireyciliğin oligarşik çeteler oluşumunu teşvik ettiği yanlıştır; zira, tam tersine, böyle gruplar onlara gösterilen saygı ve itaatin yardımıyla oluşur ve varlıklarını sürdürürler; tinin dikbaşlılık ettiği durumlarda işleri daha zordur. Ayrıca güçlenemez de bu çeteler, meğer ki sıkı bir hiyerarşiye girsinler ve her türlü dikbaşlılığı dışlayan, yine saygı ve itaat üzerine kurulu bir sınıf ruhuyla yapışmış,

kenetlenmiş olsunlar. Kafaların bağımsız olduğu yerde, onları ele geçirmek isteyenin, hepsinin teker teker gönlünü kazanmak yolunda büyük çabalara girmesi gerekir; oysa tek bir paket halinde kenetlenmişseler, birinin çıkagelip tek hamlede bütününü cebe indireceğinden emin olabilirsiniz.

Toplumbilimcilerin yabancılaşma (*aliénation*) adını verdikleri, toplumsal çıkara ilgi göstermeme hali (bu, özetle, maddi nesnelerle sınırlanmış bireyciliktir) olasılıkla birçok durumda doktorların da aynı terimle adlandırdıkları ve aynı şekilde –ancak biraz daha aşırı biçimde–toplumsal olanı, hatta yalnız onu değil bütün dış dünyayı kabullenmeme haliyle özdeşlenebilir. Hayır, yanlış söyledim, dış dünya değil (zaten dış dünya nedir, nerededir? Toplumsal uzlaşmanın, yani kültürün verdiğinden başka bir yüzü yoktur ki onun), kültürün dış dünyaya verdiği bütün yüzleri reddetme demeliydim. Demek ki toplumsallığa ait olan her şeyin ve en başta da toplumun kültürünün tartışma konusu edilmesi. Ben, topluluk tarafından tekrar geri kazanılamayacak derecede "kaybolmuş" ilan edilen (ve "anormal" olarak nitelenen davranışları tür ve köken bakımından o kadar farklı olan) kişilerin arasında, tek "hastalıkları" toplumsalı –ve geniş anlamıyla kültürü– reddetmenin aşırı bir derecesi, başka deyişle bireyciliğin iyice keskinleşmesi olan pek çok insanın bulunduğunu düşünme eğilimindeyim.

Kültür norm arayışındadır, kollektif katılım peşindedir, *anormali* def etmeye çalışır. Yaratıcılık ise, aksine, istisnai olanı, sıradışını, biriciği amaç edinir. Katılınması önerilen ve normunun –kültürünün– sevilmesi gerekecek grubun kapsamının çok değişik olabileceği gözden kaçmamalıdır. Auvergne'li biri için bu, Auvergne ilidir. Duruma göre bir etnik grup, veya bir kast, hatta küçük bir klan olabilir. İster geniş bir etnik grubun ister küçücük bir toplulu-

ğun normu olsun, kültür hep aynı yönünü, bireyi topluluğa kul edici niteliğini korur; sunulan ölçek ne olursa olsun, bireyci buna boyun eğmeyi daima reddedecektir, kendisini kazanmaya çalışan "sendika", içinde kurulduğu daha geniş bir sendikaya karşı yıkıcı eylem iddiasında bulunsa bile. Bu sözüm ona *grup* yıkıcılığı dar kapsamlı bir kollektivizmden başka bir şey değildir; dolayısıyla bireycinin gözünde daha geniş alanda saygı gören bir kültürel normdan farkı yoktur.

Kültür estettir. Estetle kültürel özdeştir. Estet, güzelliğe tutkunluk komedisi oynar. Fakat güzellik hiçbir yerde mevcut değildir, uzlaşımsal –kültürel– değilse. Böbrek taşları nasıl böbreğin salgısıysa, güzellik de kültürün saf salgısıdır. Şu kadar ki, bu taş bir hayalet-taştır, bir serap-taştır, bir enayi tuzağıdır.

Zihnin işgörücü işlevi devingenliğe, atılganlığa, yani durmadan bir yeri bırakıp başka bir yere sıçramaya dayanır. Kültürse, tersine, durmadan sabitlik, durağanlık diye bağırır; ve bu açıdan etkisi, düşüncenin çevikliğine yardım etmek bir yana, ayaklarını bağlar, onu yerine çakar. Kültürle düşüncenin hareketleri birbirine terstir: düşünceninki akış, kültürünki geri çekiliş.

Kültür *üretmek*ten değil *ürün*den beslenir. Üretmekten kültüre [geçilirken], *üretim* sözcüğü üretme eylemi yerine üretilen nesneyi göstermek için kullanıldığında bu sözcüğün uğradığı aynı bozulma gerçekleşir. Hedef alınan kavramı tersine çeviren, etkin yamaçtan edilgin yamaca, yapmaktan yapılana deviren bir bakış kayması. Sanatsal yaratı bu ters dönüşten de özenle sakınmalıdır. Dönüp kendine bakmasına engel olacak kadar enerjik ve ateşli bir devinim içinde değilse ya da, daha doğrusu, *ürüne* bakışının onu alıp götüren devinimi yavaşlatmasına veya herhangi bir biçimde bozma-

sına engel olamazsa, yaratı da işaret değiştirecek, isteme ve özleme konumundan son nefesini verme konumuna devrilecektir. İşte o zaman *estet* olacaktır (ve o zaman izler tekerleklerin ardından ortaya çıkacak yerde, onların geçişinden önce çizilmiş olacaktır).

Başlangıçta bir kişinin –tabii bu bir şema, şematik bir özet– bir desen, veya bir şiir de olabilir, ürettiğini (ve gösterdiğini), bunun insanlarca ilgi çekici, zihin için besleyici, diriltici, büyüleyici vb. bulunduğunu tasavvur edebiliriz. Ama *güzel* mi? O eser için "güzeldir" de denebilmiş, bu türden bir şey düşünülebilmiş midir? Pek olası değil. Ne istenirse onu anlatan bir sözcüktür "güzel". Jambon için güzel, iri demektir; su için duru, kâğıt için pürüzsüz demektir. Peki, bir zihin ürünü için? Öyleyse, güzellik tam bir uzlaşım işidir, bu uzlaşımı da kültür kurar ve kurumlaştırır. Kültür güzelliği belli dönemlerde yeniden tanımlar, ihdas eder; tıpkı her yılın başında tüm ülkede yapılacak bütün müziklerin makamına karar veren Çin imparatoru gibi... Güzel kavramı, daha alçakgönüllü (ve çok daha verimli) "ilginç", "büyüleyici" gibi kavramların yerini alınca, tam anlamıyla kültüre özgü bir amacın taşıyıcısı olur: ilginç ve büyüleyici de olsalar farklı biçimdeki bütün ötekilerin üzerinde, belli nitelikteki eserlere tanınan bir üstünlük ve öncelik. Bu ötekiler ilginç şeyleri çok sayıda sunarlar, hayalgücüne besin, zihne hareket getirirler de ondan... Fakat "güzel" daha fazla bir şey, tamamen başka bir şey getirmek ister. Güzel, grubun yasası olacak bir moda ihdas etmek ister; güzel, neyin ne olduğuna yetkeyle karar vermek ister, dışlamak ister. Güzel, topluluk yanlısı örtülü bir anlam taşır; güzel, bana verilmiş bir buyruktur, beni yakalamak üzere atılmış bir ağdır, zihnimin gidip istediği yerde coşmasına engel olmak için. Güzel'in ortaya çıktığı yerde dürbününüzü alıp arkasına bakınız. Arkada değneğiyle öğretmen, onun arkasında da jandarma vardır. Amacınız *güzel* üretmekse, siz de onların tarafındansınız, onların

işportasına mal üretiyorsunuz, vaazlarına konu sağlıyorsunuz demektir.

Kültürün [sanatsal yaratıyı] avucuna alma girişimi, daha *güzel* sözcüğü söylenir söylenmez başlar. Gerçekten de bu sözcük *nesnel* varlık fikrini içerir; bizim seçimimize ya da kabulümüze bağlı olmayan, fakat bu kabulü adeta gözdağı vererek isteyen bir üst dünya –bir üst krallık– fikrinden ayrı düşünülemez. Bizim iyi niyetimizin ötesinde yer alır bu üst alem, zamanın ve şu anın ötesinde; bizim tarafımızdan ihdas edilmemiş, ilahi bir fermanla yukardan bağışlanmıştır, ve bizim keyfimize göre değiştirilebilir değildir. *İlginç, heyecanlı, coşturucu, zihin silkeleyici*... Bu nitelikler bizden sorulur, bizim ölümlüler katmanımıza aittirler (ve zaten ölümlüdürler de, tıpkı bizim gibi bozulmaya ve ölmeye karşı korunmasız); ama *güzel*, yoo! Güzel bu hamurdan değildir; güzel her şeyden, ölümden bile önce vardır; biz yok oluruz güzel kalır; güzel dosdoğruca meleklerin ilahilerinden, yanan [ama kül olmayan] çalıdan gelir; ve yıldızlı binişi içinde Profesör Chastel,* Sorbonne'da, onun hizmetçileriyle çevrili olarak, onun değiştirilemez, bozulamaz dogmasını (elinde değnekle) açıklar.

Zemin nihayet '*güzel*'in yüzlerce yıllık işaret direğinden –eski bağlama kazığı, büyük hayalet nirengi– arındırılınca, sağlıklı yataylığa, ferahlatıcı çıplaklığa tekrar kavuşulmuş olur. Tin'e özgür alan açılmıştır artık; şimdi kendine *kendi güzelini* icat etmekte, geçerli gerekçe derdi olmaksızın neyi sevmişse ona uçmakta serbesttir. Eski zorlayıcı kavram, güzelin sabit bir yeri olduğu fikri –kollektif güzel, herkes için güzel–, yerini birçok gerekçe noktası içeren son-

* André Chastel (1912-1990): Sorbonne Üniversitesi'nde ve Collège de France'ta sanat tarihi okutmuş ünlü bir profesör. (ç.n.)

suz bir alana bırakmıştır; her bir nokta, her kim isterse onun için ve onun hoşuna gittiği sürece, onun coşku ve büyülenişlerinin geçerli gerekçesi olabilir, öyle ki, güzellik adı verilen şey şimdi belli bir yer olmaktan çıkıp, kendini herkese ve herkesin önüne çıkmasını istediği yerde sunar; tin artık güzelin emrinde olmayıp, onu keyfinin istediği anda, canı nerede gözükmesini istiyorsa oraya çağırır. Kendisi için çağırır demek istiyorum tabii, zira başkaları için de, yani yakalayıp tespit etmek amacıyla çağırsaydı, kültürün askeri Profesör Chastel tekrar kürsüsüne çıkmış olurdu; ve bu yeni yere de (birkaç binyıl için) Sanat ve Edebiyat Genel Müdürlüğü yerleşirdi. Düşünce, evden eve taşınma meraklısıdır, devingenlikle, hiç durmayan hareketle yaşar; onun için *ikametin* uzaması kadar zehirleyici hiçbir şey yoktur.

Bir sanat ürünü ancak kendi [tarihsel ve toplumsal] bağlamı içinde tuttuğu konumla, özellikle de üretildiği zamanın alışılmış sanatıyla ve kendisinden önceki eserlerle sürdürdüğü ilişkiyle anlam kazanır. Bu yüzdendir ki, asla ayrılamayacağı bu bağlamdan yalıtılır yalıtılmaz hemen hemen bütün anlamını yitirir. Bizimkinden ayrı bir etnik gruptan çıkan, ya da aynı şekilde bizim olmayan bir dönemde üretilmiş olduğundan şu anda bağlamı bizim tarafımızdan tam olarak hissedilmeyen bir sanat ürününün boş ve anlamsız bulunuşu bundan ileri gelir.

Demek ki bir sanat eserinin, değerini (*valeur*) demeyelim (bu netameli sözcükten kaçınalım), ama sanatsal kıymetini (*valence*) oluşturan, bir ilişkidir: İçinde bulunduğu anın kültürüyle olan (karşı çıkma, çekişme) ilişkisi. Elbette sanat için, bir kültürün yasasının yürürlükte olması lazımdır, ki ona itiraz edebilsin, karşı çıkabilsin. Yıkıcı etkinlik ancak bir yerleşik düzene karşı olabilir. Hiç gocunmadan düşünebilirim ki, tek önemli öge ayrılma, *çizgiden sapma*

olduğuna göre, bu yerleşik düzenin hangisi olduğu önemli değildir. Ha şu yerleşik düzen olmuş ha bir başkası, sanırım hiç fark etmez. Yürürlükteki düzenin yerine başka bir düzen koymaya çabalayan, saçma bir işle uğraşmaktadır; bağlandığı noktanın değişmesiyle bağlı bir köpeğin statüsü de değişmiş olmaz ki, zincirin boyu aynı kalacak olduktan sonra...

Görme duyumuzun tek mercekli işleyiş tarzı bizi derhal ve her zaman, çoğu kez bilincine varmaksızın, herhangi bir esere (ya da bir eyleme veya bir kişiye) yönelttiğimiz bakışı, o bakışın evrensel olabileceği ve o eser hakkındaki yargımızın da genelleşebileceği, *norm* haline gelebileceği düşüncesine bağlamaya sevk eder. Bakışımızın uğradığı bir bozulmadır bu, daha işin başında meydana gelir ve daha işin başında bakışımızı kültürelleştirir, dolayısıyla çarpıtır; bir eserin anlamı onun sıradışılığında olduğu zaman, bu çarpılma apaçık ortaya çıkar. Tabii bu sıradışı karakter, norm haline getirilmeye çalışıldıkça, adım adım yumuşar, sulanır, diriliğini yitirir. Adım adım diyorum, buraya dikkat edilmeli, zira sıradışılık pek az sayıda kişi için norm haline gelmeyi hedeflese bile, doğasındaki bozulma yine de başlamış demektir. Bozulma, bir tek kişinin bile [söz konusu yargıya] katılımı istendiği veya tasarlandığı anda başlar.

Toplumsal düzenle kültür arasında gözetilebilecek fazla ayrım yoktur, ikisi de aynı hamurdandır. Ayrıca, birçoklarının ilk anda düşündükleri gibi, kültür toplumsal düzenin bir alt-alanı değil, tam tersine toplumsal düzen kültürün bir alt-alanıdır: kültürün, özel (çok özel) bir alanda, toplumsal ilişkileri düzenleyen kurallar alanında, bir çeşit yürürlüğe konuşu veya uygulanışı... Bundan şu sonuç doğar ki, önce kültür değiştirilmeden, onun bir türümü (*émanation*) olan toplumsal düzende değişiklik yapılamaz (yapılsa da görünüşte ve etkisiz kalır).

Sanatsal yaratının –her edim gibi– *ötekine* bir seslenme içerdiğini söylediğimi sanıyorum. Ama hangi öteki? Gerçekten de "öteki" figürü çok çeşitli giysilere bürünür. Kendisine ulaşsın diye denize bir şişenin atıldığı uzak, bilinmeyen, karanlık bir çukur olabilir öteki... Ya da bir yüze sahip olabilir, ve bu yüz de ya gerçek olarak, gerçek bir oyuncu olarak, ya da hayali bir izdüşüm olarak duyumsanabilir. Bazıları içinse, öteki, kendi kendinin nesnelleşmesidir. Bir sanat ürününe yapıcısı tarafından belirlenen hedef kitle ya bütün halk, ya da ondan iyice farklılaşmış (kollektif bir ayrılma dürtüsüyle kıvranan ve farklılaşma özlemiyle yanan) sınırlı bir grup olabilir; ya da (ayrılma dürtüsü dışardan *hiçbir* katılım dileğini kabul etmeyecek derecede kuvvetli de olabileceğinden) henüz var olmayan, sadece varsayılan, tasarlayana benzeyen bir varlık... Bir "ham-hayal öteki" olabilir. Ama atlamayalım, *daha az* veya *daha çok* ham-hayal; somutluğun dereceleri olduğu gibi ham-hayalliğin de dereceleri vardır, ayrıca o da durumlara –ve zamanlara– göre, daha çok veya daha az kabullenilmiş olabilir. İstenmeden gelen ham-hayallik vardır, isteyerek benimsenen, bile bile üstlenilen ham-hayallik vardır: gerçeğe karşı, ötekine karşı, *düzene* karşı, herkese verilmiş güçlü bir silah...

Cinsel ilişkileri düzenleyen toplumsal yasaklar nasıl bu ilişkinin çekiciliğini artırıyorsa, aynı şekilde, tartışma ve karşı çıkma dürtüsü de yerleşik düzenin sertliğinden beslenir, ve yerleşik düzenin gevşeyip yumuşadığı yerde tartışmanın tansiyonu da düşer. Yüzücüye içinde kulaç atabileceği su gerektir.

Ham-hayal fikirleri (*chimères*) yapıcı önerilere karşıtmış gibi göstermekle büyük bir hata yapılıyor, zira böyle fikirler, tam tersine, o öneriler arasında ilk sırada yer alırlar. Gerçekten de, ham-hayal denen şeyler, hiç olmazsa bazıları *bilinmeyen* terimler içeren öneri-

lerdir. İmdi, düşünceyi (yapıcı bir yönde) harekete geçirmenin en etkili yolu kesinlikle onu o ana dek *kendisince bilinmeyen* durumların içine atmaktır.

Yapıcı olan yalnızca nihilizmdir, zira nihilizm adamını hayal dünyasına götürüp yerleştiren tek yoldur. Ham-hayal diye, en az biri gerçek (*réel*) olmayan verilere dayanan bir konuma denir. Gerçek diye de kültür tarafından verilen ve dile getirilen verilere denir. Kültürün envanterinde yer almayan veriler ise gerçek-dışı, sapkın, hayal ürünü diye nitelendirilir. Bunun sonucu şudur ki, bizi *extra-muros* [duvarların dışına] çıkaran ve [düşüncemize] canlandırıcı oksijeni sağlayan, yalnızca ham-hayallerdir. *Intra-muros* [duvarların içinde] yapılan işlemler, hep aynı kartları karmaktan başka bir şey değildir. Duvarın delinmesi, yeni alanlara açılma ancak bu ham-hayallerle olur; bunlar da nihilizmin salgısıdır.

Düşünen (ve düş kuran) yüz bin kafa, ya da yüz milyon, büyük bir insan kitlesi oluşturur. Fakat bu fıkır fıkır kaynayan kalabalığın aniden bir toplumsal vücuda dönüştüğü, bir anda sayısızlığını yitirip yok olduğu, tek bir varlık haline geldiği o kritik ana karşı çok dikkatli olalım. Tek, ama nasıl bir varlık? İde düzeyinde, mitsel, kafasız bir varlık. O zaman bütün sesler susar, sözü kendine özgü yaşamı olmayan bu yeni varlığın telefon çağrılarına bırakır, onun plağını çalarlar. Bu varlığın kendisi için kurduğu ya da kurarmış gibi yaptığı rejim de, birleşip tek bir toplumsal vücut olma zihniyeti hüküm sürdükçe, hiçbir şeyi değiştiremez; ta ki sonunda kurtarıcı çözülme ve dağılma çıkagelsin ve kalabalığı, çokseslilığı ve diriltici kakofoniyi tekrar yerli yerine koysun.

Yüz binlerin, yüz milyonların çokluğunun yerini tek bir Devlet fikri alınca, onların seslerinin yerine Firavun'un sesi, ya da daha

beteri (zira Firavun hiç olmazsa aralarından biridir), *Firavunluğun* –o ruhsuz, kansız, tiksinç, kof amblemin– soyut telefon buyrukları geçince, söz konusu çokluk bir anda ortadan yok olur. Peki ne sayıklar bu telefon? Artık yasalaştırılmış olan ve uyruklara dayatılan *firavunluk kültürü* sayıklar; uyruklar da, amblemin şanı yürüsün diye, nakaratı tekrarlar; öyle ki, yüz bin düşünen kafa yerine şimdi karşımızda yüz bin yansıtıcı tarafından tekrarlanan aynı telefon mesajını buluruz. Amblem için iyi iş doğrusu! Ama o zaman uyruklar tasfiye edilmiş olurmuş, ne gam!..

Halkla büyük ham-hayal pratisyenleri arasındaki yanlış anlaşılma, adı geçenlerin, gerçekle hayal arasında herkesin yaptığı ayrımı paylaşmakla birlikte, kendilerini örneğin lahana, tavuk ya da dağ ilan ettikleri sırada, böyle nesnelerin *gerçekliğinin* onları anan kişinin keyfine bağlı olmadığına, onun elinin erişemeyeceği bir yerde bulunduğuna ve hiçbir durumda tartışma konusu olamayacağına inanmalarından ileri geliyor. Durum böyle olunca, bir yandan halk bunların yanılgısı zannettiği şeye gülerken, öte yandan bu itirazcılar da halkın düşüncesini oluşturan bütün nesne ve kavramların gerçekdışılığını ve bunlara kaynak olan kararın keyfîliğini göremeyerek düştüğü yanılgıya gülüyorlar; nitekim, bu kararın herkesçe paylaşılır olmaktan başka temeli yoktur, kendini lahana ya da dağ zannetmekse yalnızca kendilerinin doğru bulmasıyla temellenir. Seraba karşı serap, ham-hayalciler toplumun önerdiğini benimsemektense seçimlerini bizzat yapmayı yeğliyorlar, çünkü öncekini seçtikleri takdirde daha sonra toplumun kendilerine ödetebileceği bedelden haklı olarak endişe duyuyorlar.

Özellikle bizim ellerin kendine özgü kültüründen söz edecek olursak, bu kültür yararlıyla yararsız, pratikle ütopik, aklayakınla akıldışı arasına ördüğü yüksek duvarlarla bütün çıkış yollarını

tıkıyor. Yararlı, pratik ve akla uygun görünenin, sadece kültürümüzün bize öyle sunduğu şey olduğunun, tamamıyla onun bize uyguladığı koşullandırmaya bağlı olduğunun yeteri kadar bilincinde değiliz. Yararlı olanla olmayanın, akla uygun olanla saçma olanın coğrafyası tamamen keyfidir ve eğer koşullanmanın mengenesi biraz gevşeseydi sınırsızca değişebilirdi. Tıpkı piponun yararlılığı gibi: tütün içen bunu derinden hisseder, ama bu alışkanlığı bırakınca [söz konusu yararlılığın] hiçbir anlamı kalmaz. Toplumsal gerekçeler, her zaman yararlılığı temel aldıklarından, böylelikle pek dayanıksız aldatmacalara dayanmış olurlar.

Yıkıcılık konumu genelleşir genelleşir de nihayet norm haline gelirse, elbette sona erer. O anda yıkıcılıktan çıkıp statükoculuğa dönüşür. Fakat etkililiği daha önce de, o konumu paylaşanların sayısı arttıkça, yavaş yavaş zayıflar. Tersine, bu sayı azaldıkça etkililik artar. Yıkıcılığı bir tek kişi yalnız kendi hesabına üstlendiği zaman etkililik en üst derecesindedir.

Bireyin toplumla (ve yaratıcılığın kültürle) ilişkileri için en iyi çözüm, (her ikisinden de fedakârlık isteyerek) iki tarafın da kabul edebileceği bir uzlaşı arayacak yerde, aradaki çatışkıyı sürdürmek, hatta vurgulamak olsa gerektir. Tek sesli müzik kötü müziktir; konserdeki seslerin özgüllüklerini ve bağımsızlıklarını güçlendirmek daha "can tazeleyici" olur. Her yerde olduğu gibi burada da, her makama uyan tek anahtar merakımız bizi çıkmaza sokuyor. [Artık] geleneksel (birlikçi) düşünme tarzımızı değiştirip, *çoğulluğun* figürleriyle dansetmeye çağrıldığımızı görmekteyiz.

Bireysel yaratıcılıkla toplumsal bünye ve onun kültürü arasındaki karşıtlık, atardamar kanıyla toplardamar kanı arasındaki uyuşmazlıkla karşılaştırılabilir; bilindiği gibi, bunların birbirine karışması

hayatı sona erdirir. Sanat eserinin bir içsel devinimi vardır ki, kanın hareketi bu konuda iyi bir fikir verir. Bu devingenlik eser oluşurken ve üretilirken yukarı doğru bir harekettir; sonra gösterilmeye, sunulmaya sıra gelince duraklar, sallanır ve çöker. Eserin uğradığı (onu tüm anlamından boşaltan ve yalıtan) vahim bozulma da buradan gelir, eğer sanatçı eseri göstermek amacıyla gerçekleştirmişse, ve tasarlayıp icra ettiği sırada kafasında onun gösterileceği fikri de hazır bulunmuşsa... Hele aynı anda hedef kitle olarak toplumun bütünü de gündeme gelmişse, ve sanatçı bu bünyeye karşı kendini hasım –ya da hiç olmazsa tartışmacı– durumunda değil de onun bir parçası olarak görmüş, düşünce ve eylemini ona göre bir eser üretmek yönünde seferber etmişse, bozulma daha da vahim olur; o zaman, söz konusu eser bir bireyin topluma verdiği bir şey, bireyce topluma atılan bir taş olmak yerine, toplumsal bünyenin (üyelerinden biri aracılığıyla) kendi kendine sunduğu bir ürün olur: basit bir bumerang, ya da hiçbir getirisi olmayan, aynadan yansımış bir görüntü...

Bana toplumsal statünün oluşturulmasına katılma imkânı sunulsa, ben bunda kendim için hiçbir kazanç görmem; hatta böylelikle kabul ettiğim bir yasaya artık katılımcı sıfatıyla kendim de uymak ve herkesin de uymasını sağlamak zorunda kaldığımı görmekten büyük rahatsızlık duyarım. Hissedarlık işlevini kabul ettiğim anda polisin hissedarı olurum, onun kollektörüne akan derecik olurum. Polisin, kışlasında kalacak yerde, her yurttaşın şapkası altında bir karakol hesabıyla, her yana paylaştırılmış olduğu bir ulus fikri, herhalde en baştan çıkarıcı fikirlerden değildir.

Sağda solda kültürü –sayıca hayli çok olan– çeşitli katmanlarından birinde tartışma konusu yapan ılımlı-yadsımacı kafalar görülüyor; fakat onun katmanlı yapısının bütününe gözünü dört açan

ve dipten doruğa topunu tartışacak cesareti gösterenler parmakla sayılacak kadar az. Çoğunluk, katmanlardan yalnız birini, bir başkasına dayanarak, tartışmaya çalışıyor, böylece bu arapsaçının içinde, pamuk şekerine takılmış sinekler gibi çırpınıp duruyorlar.

Zihinlerin ürkütücü bir yaygınlıkla –nerdeyse istisnasızca– politika ve yurttaşlık yararına seferber edilişi, hemen herkesin bakış biçimini, her konuda –etik, estetik vb.–, bakılan şeyin *toplumsal* yamacına, toplum içindeki yankısına ve *etki gücüne* doğru devirmiştir. Bu durumda, birey düzeyinde sanat veya düşünce ürünü adı verilen şeyin de, aynı şekilde, toplum düzeyinde kültür adını taşıyan resmi dengine –gülünç ve zavallı dengine– transfer edildiğini görmek beklenmeliydi. Gerçekten de, bu dönüşüme, ve onunla birlikte elli yıl önce hepimize o derece komik gelen şu *Kultur** etiketinin zafer coşkusu içinde yeniden değer kazanışına tanık olmakta fazla gecikmedik. Bu etiketin gelişiyle birlikte, artık ulusu bir *Kultur* bakanlığıyla donatmaktan başka eksiğimiz kalmamış oluyordu; eh, çok şükür, şimdi buna da sahibiz!..

Bir sanat ürününü kültürel bir karakter katışımıyla bozup çürüten, kültürden türemiş olmaktan çok kültüre dönmüş olmak, onun tabanına oturmayı ve onun statüsünden yararlanmayı hedeflemektir. Bu noktada birçok kişi yanılıyor; bunlar yıkıcılığın sadece kültür aygıtını yeni modalarla beslemekten ibaret olduğunu sanıyorlar (ya da sanırmış gibi yapıyorlar), tıpkı bu mevsim için müşterilerine modası geçen uzun kuyruklu robların yerine "organdi astarlı *eşkıya gömleği* tarzında göze batıcı bir takım" sunan büyük moda "yaratıcıları" gibi...

* Sözcük böyle (Almanca) yazılınca Nazi Almanyası'nda kastedilen anlamı, yani siyasal ve ideolojik propagandayı çağrıştırır. (ç.n.)

Kültürü tartışıp sorgulamak kültür hakkında yaşanmış deneyimleri olanlara düşecektir. Bu yüzden, burada, mürekkep yalamışlara ve kendi dillerinde sesleniyorum; onlara meramımı anlatmak için bütün bu notlar boyunca onların noter üslubunu kullanmaya özen gösterdim. Kültürün gerçek sorgulayıcıları, en kararlı hasımları onların arasından, kültürle komşuluk etmiş ve ondan kendileri de tatmış –dolayısıyla uyanmış ve ona karşı silahlanmış– olanlar arasından çıkacaktır. Tıpkı genç prenslik yıllarını Roma'nın *gentry*'si (soyluları) arasında geçirdikten sonra, neyin ne olduğunu ve ne yapacağını çok iyi bilerek, Tatarelindeki yoldaşlarına koşan ve öç alıcı savaş arabalarını harekete geçiren kaynar kanlı Attila gibi...

Toplum-karşıtı (antisosyal) ile topluma-kayıtsızı (asosyal) aynı sepete koymaktan sakınmalıdır. Birincisinde çatışma halinde iki terim vardır; birinin öbürüne tepkisi vardır; ikincisinde ise terimlerden biri elenmiştir; hiçbir tepki söz konusu değildir; artık hiçbir şey, hiç kimse yoktur. Bu, yabancılaşmadır. (En az iki terim olmadığı zaman hiçbir terim yok demektir, zira terimlerden biri ancak öbüründen farklılığıyla tanım, dolayısıyla varlık kazanır.)

Toplum-karşıtında yabancılaşma hedefi, yabancılaşmayla yüzyüzelik konumu vardır, ki içine girilir girilmez yok olur. Kendisine doğru yürüdüğünüz dağ (anlamı: bulunulan yerinkine göre belli bir yükseklik), bir kez tepesine varılınca dağ olmaktan, herhangi bir şey olmaktan çıkar. Biz yer değiştirdik diye onda bir değişiklik olmadığı, ona karşı konumumuz ne olursa olsun aynen var olmaya devam ettiği şeklindeki fikrimiz yanlıştır. Bu fikir, dağ kavramının bizim icat ettiğimiz bir şey olduğunun, temelinin de –bulunduğumuz düzeyle onun yüksekliği arasındaki belli bir ilişkiyle– sadece bizim düşüncemizde yer aldığının, ve onu düşünecek kimse yoksa, vadi ıssızsa, bu kavramın tüm temelini yitireceğinin unutulmasından ileri gelir. Tırmanacak, yani *düşüncesiyle* tırmanacak tüm varlık-

ların kaybolduğu varsayılsa, ortada dağ filan kalmazdı. Dağ dediğimiz zaman elbette dağ fikrini kastediyoruz. İşte bundan dolayı diyorum ki, (aşağıdan seyredecek yerde) dağın üzerinde bulunduğum takdirde, dağ artık var olmayacaktır, varlık değiştirmiş olacaktır. Varlık değiştiren ben olmayacağım; o olacaktır. Ben varlık değiştiremem. Benlik baki kalır. Eksen odur. Dönen, geri kalanlardır.

Yukarda söylediklerim, daha önceki notlarımın bilmem hangisiyle uyum halinde; orada *uzun erimli* kavram ve ilkeleri suçluyor, onların yerine parçalı düşüncenin, yalnız bir vektör için geçerli *kısa erimli* ilkelerin konmasını öneriyordum. Her birimiz, yer değiştirdikçe çevresinde her şeyin döndüğü birer ekseniz; bu eksen hep aynı yönde yürüyorsa, bir kürenin üzerinde yürünüyormuş gibi, yolun bir yerinde kuzey güney olur. Bütün sistemlerde gözden kaçırılan noktadır bu, ve alanı fazla geniş her düşünceyi çarpıtır. Düşünce dizilerimizin, görüş ve özlemlerimizi düzene koymaya giriştiğimizde bizi o denli şaşırtan ve rahatsız eden o iç içe geçişleri bundandır. Bu karışıklık, kullandığımız tüm kavram dağarcığımızın kullanım anında nerede bulunduğumuza bağlı olduğunun, bütün kavramların geçici ve durduğumuz yerin koordinatlarının fonksiyonu olduğunun, attığımız her adımda değişeceklerinin unutulmasından ileri gelir. Dizilerin birbirine girmesi bizim bir yanılsamamızdır; gerçekte hiçbir zaman, bizim hissettiğimiz gibi, aynı anda aynı yerden ama ters yönde geçmezler; ayrı ayrı yerlerden ve her biri kendi yönünde geçerler; ama bu arada yön değiştiren biz olmuşuzdur. Burada fizikçilerin göresellik ilkesine benzer bir olay (gözlemcinin yer aldığı sürekli yer değiştiren nokta) vardır. Fırıldak gibi bir dünyayı ele almak için [bir eksen etrafında] dönebilen kavramlar gerekir.

Görüyorum ki, gittikçe genişleyen eşmerkezli daireler gibi, konu edinmiş olduğum kültür izleğinden biraz fazla uzaklaşmışım. Şimdi

başka bir kapısından oraya geri dönüyorum. Kültürsüz –dolayısıyla tamamen toplumla ilgisiz– insan, pek tabii, mevcut değildir. Kafada tasarlanan bir imgedir bu. Pek öğrenim görmemiş bir adamın, silik bir zavallının durumunu ele alalım. Kültürden yoksun mudur bu? Kesinlikle değil. Gerçi kafası kırık dökük birkaç eşyayla yoksulca döşenmiştir, ama o bunlara çok önem verir, ne pahasına olursa olsun en küçük parçasını bile değiştiğini görmek istemez. Şimdi de Sorbonne profesörünün kafasına geçelim. Çok daha fazla eşyayla gayet zengin biçimde döşenmiş olduğunu görürüz. Profesör eşyalarına ötekinden daha çok bağlılık gösterir. Gerçi bir yoksul saatiyle bıçağına bir şato sahibinin malikânelerine verdiğinden daha çok önem verir; ama ikincisinde işe o denli gösteriş karışır ki, eşyalar onun gerçek yaşam nedeni olur; dolayısıyla, dediğim gibi, onlara zavallı yoksulun kendininkilere verdiğinden daha fazla önem verir. Sanırım burada konumuzu yakalıyoruz. Eşyanın az veya çok olması fark etmiyor. Artık kültürden değil, kültürlenmeden (*enculturation*) söz edelim. Bu ise kara cahilimizde de profesörümüzde de aynı derecede görünüyor; zira sorun daha az veya daha çok eşya değil, eşyaya gösterilen daha az veya daha çok bağlılık, sahip tarafından ona karşı takınılan tavırdır; bu tavır bazen eşyanın korunması uğruna kölelik etmek, bazen de –ama böylesi çok daha nadirdir– bağımsız, her yöne açık ve her şeye hazır kalmak için eşyayı rüzgâra savurmak olabilir. İnsanların gösterişi veya bağımsızlığı yeğlemelerine göre değişir bu. Bu arada küçük bir yan soruna da dikkat çekelim. Gösterişçilik, toplumdan kaçarak, her türlü seyircinin yokluğunda, gösterişçinin sadece kendisine yönelik olarak da yapılabilir; o zaman *hayali bir seyirci kitlesi* akla gelir. Dünya –bize öyle görünen şey– her durumda nasıl olsa hayali olduğuna, bizim atfettiğimizden başka bir gerçeklik taşımadığına göre, gerçek şeylerle hayali şeyler arasında yapılabilecek hiçbir ayrım yoktur. Atfettiğimiz bu gerçekliği ise zaten her an istediğimiz gibi değiştirebiliriz,

yeter ki bağımsız kalmış olalım, eşyalarımıza bağlılık göstermeyelim.

Yukarda kültür bakanlığından söz etmekle yanlış yaptım; adı geçen bakanlık, daha doğru bir deyişle, [kültürle değil] kültürlemeyle görevlidir.

Kesin olan şu: Sonuç doğurucu konum basit kültürsüzlük değil, kültürün reddi ve sorgulanmasıdır. Kültürsüzlük elbette daha tehlikeli olandır, çünkü kültürlenmeye daha kolay açık kapı bırakır ve ilgiliyi o kaba komik Sorbonne profesörlüğüne ya da aynı nitelikteki *Académie des Belles Lettres*'e götürür. Yine de, vurgulayalım ki, gözönünde tutulması gereken, başkaldırı tavrının sağlamlık derecesi ve kapsam alanının genişliğidir. Bundan başka, tavrın az ya da çok öğrenimli bir kişiden gelmesi de hiçbir önem taşımaz, zira –yukarda kullandığımız eşya benzetmesine dönecek olursak– eşyaları rüzgâra savuracak kimse için bunların birkaç zavallı tabure ya da brokar kaplı koltuk olması hiç fark etmez, çünkü eşya sahipliğinin reddi her iki durumda da aynıdır ve asıl önemli noktadır. Önemli olan *karşı* olmaktır.

Artık kültürden arındırma enstitüleri kurmak zamanı gelmiştir; bunlar, özellikle açık ve duru zihinli çalıştırıcılar tarafından, birkaç yıla yayılmış, bir koşullanmadan ve aldatmacadan kurtulma eğitiminin verileceği bir tür nihilist *gymnasium*'lar olacak, bu suretle ulus da, üstüne devrilen o devasa genel kültürle uyuşma dalgasının ortasında, itiraz ve karşı çıkma tavrını canlı tutabilecek, iyi eğitimli bir yadsıyıcılar bölüğüyle donatılmış olacaktır. Eskiden kralların bütün kurumları alaya alan, *deli* veya *soytarı* denen bir kişiyi yanlarında bulundurdukları iddia edilir; yine aynı şekilde, Romalı büyük muzaffer kumandanların zafer alaylarında, görevi kuman-

dana hakaret etmek olan bir kişinin de yer aldığı söylenir. Kültür üzerine sağlamca oturduğundan o kadar emin olduğu ve her türlü yıkıcılığa da kültür adına sahip çıkabildiği söylenen bizim bugünkü toplumumuz da pekâlâ bu *gymnasium*'ları ve bu yadsıyıcılar grubunu hoş görebilir, hatta –kim bilir?– belki onların masraflarını bile üstlenebilir. Gerçi bu suretle, belki de sözünü ettiğimiz o bütünsel sorgulamayı da sahiplenmiş olacaktır; ama burası kesin değil. Denemek gerek. Sözünü ettiğimiz kolejlerde bütün kabul edilmiş fikirleri, bütün saygı gören değerleri sorgulama dersleri verilecek; kültürel koşullanmanın bize fark ettirmeksizin işe karıştığı düşüncemizin bütün mekanizmaları ortaya serilip eleştirilecek; böylece tüm zihinsel makinemiz, tam "dekapaj" aşamasına dek temizlenmiş olacaktır. Kafalar, içlerine doldurulmuş bütün gereksiz ıvır zıvırdan boşaltılacak, metodik biçimde ve uygun alıştırmalarla, diriltici, "can tazeleyici" unutma yetisi geliştirilecektir.

Zihnimizin yapısı bir ağacın yapısına benzetilebilir.* Bizim odunumuz da ağacınki gibi yıllık –veya yüzyıllık– katmanlardan oluşur; bunlar üst üste gelişir ve yenileri eklendikçe sertleşerek ağacın özünü (odununu) meydana getirirler. Sertleşir ve diriliklerini yitirirler, fosilleşirler, mürekkep balığının kemikleri gibi varlığın cansız taşıyıcısı haline gelirler.

Bizim zihinsel yapımız da, aynen ağaçta olduğu gibi, tamamen üst üste gelen kültür katmanlarından oluşmuştur; bunların en yakın döneme ait olanları, kabuğun hemen altındaki yalancı odun tabakasını meydana getirir. Elbette en içteki kemikleşmiş öze varıncaya dek bu tabakayı soyup atmak iddiasında bulunulamaz, çünkü [bunu yapmaya kalksaydık] ağacın merkez eksenine (idesel orta eksen)

* Bundan sonraki –şimdiye dek basılmamış– sayfalar başlangıçta "Beyinlerin Mıknatıslığının Giderilmesi" başlıklı yazının devamını oluşturuyordu (*L'homme du commun à l'ouvrage*, Gallimard, 1973).

kadar, sadece gittikçe kuruyup sertleşmiş halde, aynı yalancı odun katmanını bulurduk. Demek ki kültürün yandaşları *mens*'imizin en derin göbeğine dek kültürden ibaret olduğunu ve zihnin bütünüyle yok olmasını göze almadan kültürü *tamamen* ortadan kaldırmanın mümkün olmadığını ilan etmekte haklıdırlar. Ama herhangi bir alanda bütünlüğü hedef almakla yanlış, hem de büyük bir yanlış yapmaktalar. Bu konuda, şeyler arasında doğaca fark olduğu; şeylerin, aralarından birini *tamamen* yok etmek mümkün olacak şekilde, birbirlerine yabancı olduğu yolundaki kültüre özgü yanılsamaya kapılıyorlar; oysa, gerçekte, şeyler her yerde birbirlerinin uzantılarıdır, *niceliğe* göre sınırsızca değişikliğe uğramış ve farklılaşmış da olsa aynı tek doğayı paylaşırlar. Göbekle yalancı odun gerçekten aynı kökenden, aynı doğadandırlar; aralarında sınır değil, kesintisiz ve dereceli bir geçiş bölgesi bulunur; ama bu onları özdeş saymak için bir neden değildir. Açıkça belirtelim ki, bizim kültürden arındırma girişimimiz tamamlık iddiasında değildir. *Kısmi* bir süreç olacaktır. Yalancı odunun henüz sertleşmemiş katlarını, daha yakın tarihli oldukları için daha etkin ve etkili, daha belirleyici olan tabakalarını ilgilendirecektir. *Kısmi* girişimleri yeğleyelim, zira dünyada, yanılsama hali dışında, başka türlüsü zaten yoktur.

Ağacın göbeğiyle yalancı odun katmanına yaptığım göndermeden ancak yarı yarıya memnunum, çünkü bana konuyu ancak yarı yarıya aydınlatır görünüyor. Fakat madem ki şu anda kısmilik içinden konuşuyoruz, hiç değilse geçici olarak bu benzetmeyi sürdürelim. Kısmiliği benimseyince geçiciliği de pekâlâ benimseyebiliriz. Söz konusu benzetme, kültürün çok katmanlı [milföy gibi] yapısını, doğası zamanla değişikliğe uğramış ve böylelikle işgörmez, etki yapmaz hale gelmiş en eski tabakalarının fosilleşmesi ve kurumuş, mineralleşmiş kemiklere dönüşmesi olayını pek iyi açıklıyor. Fakat yaptığım göndermenin aksadığı, benzetmemin geçerliğini yitirdiği

nokta şu: Yalancı odun tabakası ağacın kendi ürettiği bir şeydir, oysa düşüncemizi oluşturan üst üste kültür katmanları bizim varlığımızdan türemeyen, dışardan gelip onu saran, boğan yabancı katkılardır.

Çok yaygın olarak kullanılan birkaç terim var ki, anlamları iyice açıklığa kavuşturulmayı gerekli kılıyor. En başta *akıllı (intelligent)* nitelemesiyle başlayalım; bu sıfat, –bu noktayı iyi anlamamızda yarar var– kültürel kavramlara ve kendisine kültürce önerilen düşünme ilkelerinin ve mekanizmalarının kullanımına özellikle çabuk ve hevesle uyabilme yetisi gösteren kimse için kullanılıyor. Mükemmellik ödülü, kendine özgü rengi olmayan ve içine atıldığı havuzdaki suyun rengini almaya hazır bu uysal bukalemuna gidiyor.

Yaşanan çağın kültürünce dayatılan modaya göre çizim becerisi gösterene, desene veya resme yetenekli deniyor; kendisi için "*resim çizmeyi biliyor*", kültür rüzgârına boynu eğik eseri içinse "*iyi çizilmiş, iyi resmedilmiş*" deniyor; *iyi* konuşmak, *iyi* yazmak ve *iyi* davranmak için de aynı şey.

Demek ki ayna görüntüleri değil kişisel katkılar peşinde olan, bu terimlerin ağırlıklarını tersine çevirmek ve dikkatini akıllı *olmayan*, iyi çizilmiş veya iyi yazılmış *olmayan* üzerinde yoğunlaştırmak durumunda kalacaktır.

Nihilizme –ya da belki daha uygun bir deyişle yadsımacılığa (*négativisme*)– genel olarak eksiklik, yoksunluk gözüyle bakılır. Bu yanlıştır, zira aktif, hatta gayet üretici bir nihilizm de mevcuttur. Batı'da, bütün alanlarda olumsuz (yadsıyıcı) terimleri işe koşma becerisi eksiktir; Batı, şeylerin yalnız bir yüzüne, olumlu (pozitif) yüzüne bakar, öteki yüzü gözden kaçırır. Ters yüzlerin, olumsuz yolların kullanımında Arapların üstüne yoktur. Nihilizm düşünceyi diriltici gücünü belki de bir tür emme veya hacamat etkisine borçludur. Sanki zihne bir boşluk yaratacak şekilde etki ediyor, düşünce

de o boşluğu dolduracak bir şeyler salgılamak zorunda kalıyor. Hem de o kadar buyurucu biçimde, o kadar üsteleyerek ki, düşünce bu iş için dışardan ödünç isteme yoluna başvuracak zaman bulamıyor, hemen kendi eylemini başlatarak isteneni o anda teslime zorlanıyor.

Gülmenin nihilizme sıkı sıkıya bağlı olduğu da gözden kaçmamalı. Gülme, suda bir nihilizm kabarcığının oluşmasıyla ortaya çıkar. Dolayısıyla, suyun nihilizm gazıyla doyurulmadığı yerde ne gülme vardır, ne şenlik, ne mizah. Bizim profesörlerin tatsız tuzsuz suyunda eksik olan, işte bu gazozlaşmadır. Sadece olumlu yüzlere tutkun olduğundan bütün makamlara profesörleri yerleştiren zamanımızda da eksik olan budur.

Kültürün tanımlanması: Kültür, şunlardan oluşmuş bir kayıt kütüğüdür (*registre*): 1°) Bakışımıza sunulan şeylerin (nesneler veya olaylar, adlar veya eylemler; bizim bunlar arasında yaptığımız ayrım da zaten daha baştan keyfi, daha baştan çarpıtıcı, daha baştan kültüreldir) kesintisiz dokusunda (*continuum*) keyfi olarak seçilip mimlenmiş birtakım "yerler". 2°) Böylece belirlenmiş yerlerin [yeri saptanmış noktaların] bazılarını birbirlerine bağlayan birtakım, belli sayıda ilişkiler. Bu ilişkiler de listede yer almaya aynı derecede layık sonsuz sayıda ilişki arasından seçilmiştir. Kültürü oluşturan bu sınırlı sayıdaki nesne ve olguların (ve aralarındaki ilişkilerin) envanteri, sözlükteki sözcüklerin listesidir. Bu sözcükler düşüncemizin nirengileri, yürürken üstlerine bastığı taşlardır.

Bu klavyedeki tuşların sınırlı niteliği insanlar tarafından az veya çok kuvvetle hissedilir. Sözlükteki sözcüklerin dünyada mevcut her şeyin tam bir listesini yansıttığına, ve bundan başka sözcüklerin temsil ettiği kavramlar arasındaki verilmiş ilişkilerin de, aynı şekilde, var olan ve var olabilecek bütün ilişkiler olduğuna kuşkusuzca inanmış olan birçokları bunu hissetmez bile. Bu adlandırmaların dayandığı, aynı şekilde bunların kimilerini birbirlerine bağlayan bazı ilişkilerin üzerine düşen kısmi aydınlanmaya da dayanak

olan temellerin ne denli zayıf olduğunu hissetmezler; bu düşünce akıllarının kenarından bile geçmez, ve akıllarına getirilince de ne kastedildiğini anlamazlar. Buna karşılık, başkaları, böyle sınırlı, böyle çarpıtıcı bir klavyenin düşünceye getirdiği kısıtlamaları az veya çok kuvvetle hissederler. Bunların gözüne, sözcük dağarcığı, kavramlar listesi ve kültürün verdiği şekliyle bunların birbiriyle ilişkileri *eksikli* –ve ele alınacak konular için elverişsiz– görünür: örneğin, turistler için hazırlanmış yabancı dilde konuşma kılavuzları normal dil ve ifade tarzına göre ne denli eksikliyse, bu listeler de gerçekliğe göre aynı derecede yetersiz ve elverişsizdir. Sözlüğün yansıttığı kaba basitleştirme mekanizması kişiye göre *daha az* ya da *daha çok* hissedilir demiştim. Nitekim, bazıları –ilerici kültürcüler–, hiç olmazsa kavramların birbirleriyle ilişkileri konusunda, bu ilişkilerin listesinin (ve adlandırılma sisteminin) –ama önceden listede bulunan verilere dokunulmaksızın– tamamlanması gerektiğini hisseder ve buna gayret ederler. Bazıları da, tabii daha az sayıda, bütün olayın temelsizliğini, dipten doruğa bütün bu adlandırma sisteminin yozlaştırıcı yönünü daha kuvvetle hissederler. Şu fikir her an akıllarındadır: Bütün bu sistem, kökeninden itibaren, nesne ve olgular (ve bunların ilişkileri) arasından yapılmış bir seçkiye bağımlıdır, ki bu pekâlâ verilenden tamamen başka, farklı bir seçki de olabilirdi, çünkü burada bir sürekli doku (*continuum*) boyunca sınırlı sayıda birtakım noktalar seçmek söz konusudur; o zaman düşüncemizin nirengilenişi de tamamen farklı olabilir, bundan da halen bizim ellerde hüküm sürene son derece yabancı bir kültür çıkabilirdi; bizimkinden tamamen farklı ve kendimizinkiyle gözümüz körleştiğinden hakkında en küçük bir fikir bile edinemeyeceğimiz bir nesne ve olgu envanterini baz alan bir kültür... Bu envanter de bizimki kadar geçerli gerekçelere dayanan bir seçimi yansıtabilirdi; geçerli ama başka, farklı. Ayrıca, böyle *başka* bir kültürün mutlaka bizimkinden daha iyi olacağını da söylemiyorum. Hiç kuşkusuz

o da tıpkı bizimki gibi bir alet olurdu: kullanımı, biricik işlevi olan derme-çatma aracılığı –zavallı, sefil, bozucu ve çarpıtıcı aracılığı (*médiation*)– hep akılda tutmayı gerektiren bir alet. Bu nedenle, asla bir kültürü ötekine yeğlemek, ya da bize verilmiş olanın eksiğini gidermek veya ıslah etmek değil, temelsizlik ve çürüklüğünün bilincine varmak ve onun dünyayı eksiksizce sayımlayıp yansıttığı hayaline kapılmaktan sakınmak söz konusudur; (öyle olsaydı dünya da onun kadar yoksul, zavallı ve basit olurdu). Tam tersine, sözlükteki sözcüklerin ve kabul edilmiş fikirlerin (ve formların) büyüsüne karşı, demek istediğim, bu sözcük ve fikirlerin (ve formların) keyfi ve geçici olduklarını, yerlerini pekâlâ tamamen farklı başkalarına bırakabileceklerini, ve sadece anlık atlama noktaları olarak –dağcıların tırmanırken her adımda kayalara çaktıkları ve adım atıldıktan sonra bir işe yaramayan çiviler gibi– kullanılmaya yaradıklarını unutma eğilimine karşı durup dinlenmeden savaşmak lazımdır.

Bana öyle gelir ki, sanatçılardan beklenen, o denli basitleştirici, o denli yoksullaştırıcı olan bu aracılık (*médiation*) sistemini patlatıp dağıtmaktır. İçine doldurulduğumuz ve bir aracıdan başka aynı zamanda gözümüzü kör eden bir tavukkarası da olduğunu pekâlâ hissettiğimiz bu kabul edilmiş kavram ve biçimler ağını yırtsınlar. İşte bu nedenledir ki, kültürü ağır suçlarla yargılamayan, boşluğunu, ruhça sağlıksızlığını kuvvetle vurgulamayan bir sanat eseri bize hiçbir yardımda bulunamaz.